

**UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FILOZOFICKÁ FAKULTA**

BAKALÁRSKA PRÁCA

2010

Katarína Igazová

**UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FILOZOFICKÁ FAKULTA**

CESTOPIS V SLOVENSKEJ BAROKOVEJ PRÓZE

Bakalárska práca

Študijný program: UAP SJL-HUB

Školiace pracovisko: Katedra slovenskej literatúry

Školiteľ: prof. PhDr. Marta Kerul'ová, Csc.

Konzultant: prof. PhDr. Marta Kerul'ová, CSc.

Nitra 2010

Katarína Igazová

POĎAKOVANIE

Touto cestou by som sa chcela poďakovať prof. PhDr. Marte Kerulovej, Csc, ktorá mi svojimi cennými radami pomohla pri vypracovaní mojej záverečnej práce.

ABSTRAKT

Cieľom práce je priblížiť cestopis z hľadiska jeho žánrových charakteristík i vo vývinovom kontexte. Poskytujeme pritom vstupný exkurz založený na porovnaní definícií cestopisu z rôznych poetík, podávame stručný obraz o vývine a súčasnosti žánru v Európe i na Slovensku. Bližšie sa už zaoberáme cestopisom v slovenskej barokovej próze ako prvotným štádiom výskytu žánru v tejto literatúre. S pomocou konkrétnych textov, ich fragmentov, štúdií a literatúry zameranej na históriu interpretujeme najvýznamnejšie a umelecky najhodnotnejšie cestopisné dielo toho obdobia – *Väznenie, vyslobodenie a putovanie (Incarceratio, liberatio et peregrinatio, 1676)* od Jána Simonidesa, ktoré porovnáваме s ďalšími významnými dielami pochádzajúcimi z pera protestantských spisovateľov Tobiáša Masníka a Juraja Lániho. Pri analýze textov si všímame sféry, ktoré sú v nich prítomné, a tak diela interpretujeme po literárnej, sociálnej, geografickej, historickej, faktografickej i náboženskej stránke. Odhaľujeme tak kaleidoskop súvekej spoločnosti a vstupujeme do dobovej problematiky, a súčasne si všímame rozličnosti podania zobrazovanej látky v popredných dielach troch exulantov.

KEÚČOVÉ SLOVÁ: cestopis, protestantizmus, J. Simonides, T. Masník, J. Láni.

ABSTRACT

The aim of the thesis is to define closer the travelogue according to the features of the genre and the context of its development. We provide the entrance excursus based on the comparison of definitions of travelogue from different poetics/sources/. We give the brief image about the development and typicality of the genre in Europe and Slovakia, as well. We deal closer with the travelogue as a first stage of a prevalence of this genre in slovak baroque prose. According to the concrete texts, its fragments, studies, and history specialized literature we explicate the most significant and aesthetic valuable travelogue work from that period – Durance, extrication, and pilgrimage (*Incarceratio, liberatio et peregrinatio*, 1676) written by Ján Simonides. We compare it to the other significant works of the protestant writers Tobiáš Masník and Juraj Láni. We explicate works from the literary, social, geographic, historical, factual, and religious point of view. We reveal kaleidoscope of society and we look at differences within subject in the cardinal works of three protestants.

KEY WORDS: travelogue, protestantism, J. Simonides, T. Masník, J. Láni.

OBSAH

ÚVOD

1. CHARAKTERISTIKA A VÝVIN CESTOPISNÉHO ŽÁNRU	7
1.1 Pokus o definovanie cestopisného žánru	7
1.2 Vývin európskeho a slovenského cestopisu	9
1.3 Baroková cestopisná a memoárová literatúra	11
2. VPLYV HISTORICKÝCH A NÁBOŽENSKÝCH UDALOSTÍ NA PROTESTANTSKÚ PRÓZU	15
2.1 Profily autorov druhej skupiny cestopisnej a autobiografickej prózy	15
2.2 Historický kontext autorov diel druhej skupiny autobiografickej prózy	19
2.3 K otázke náboženstva v období baroka	21
3. INTERPRETAČNÉ OSOBITOSTI V DIELACH MASNÍKA, SIMONIDES A LÁNIHO	24
3.1 Ján Simonides, Tobiáš Masník: Väznenie, vyslobodenie a putovanie Jána Simonidesa a jeho druha Tobiáša Masníka	24
3.1.1 Chronológia ako kompozičný postup cestovného denníka	25
3.1.2 Funkcia autora ako rozprávača v texte	30
3.1.3 Úvahová a deskriptívna zložka	30
3.1.4 Náboženské presvedčenie autorov cestopisov	33
3.2 Juraj Láni: Krátke a podivné historické vyrozprávanie ukrutného a neslýchaného pápeženeckého väznenia, ako aj podivuhodného vyslobodenia z neho.....	34
3.3 Tobiáš Masník: Vezení i vysvobození kněze Tobiáše Masniciusa	38

ZÁVER

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

ÚVOD

Cestopis je literárny žáner rozvíjajúci sa prakticky už od stredoveku. Dejiny slovenského cestopisu sa píše od obdobia baroka, kedy sa na literárnej scéne objavuje najvýznamnejšie latinské dielo memoárovej a cestopisnej literatúry, *Väznenie, vyslobodenie a putovanie (Incarceratio, liberatio et peregrinatio, 1676)*, napísané dvojicou autorov Jánom Simonidesom a Tobiášom Masníkom. Títo spisovatelia spolu s Jurajom Lánim ustanovujú prvé, pre vývoj slovenského cestopisu výrazné body. Minárik tvrdí: „*Kým Kalinka s Masníkom vyorali prvú hlbšiu brázu na tomto poli, Láni postúpil vo zvelaďovaní memoárového žánru o kus ďalej a Simonides vytvoril najcennejšiu memoárovú prózu, ktorá značí vyvrcholenie týchto literárnych úsilí.*“ (Minárik, 1961, s. 30)

Vzhľadom na význam týchto diel (najmä *Väznenia, vyslobodenia a putovania*), ich zaujímavý a prítlačivý obsah a prínos do slovenskej literatúry, budeme sa v práci zaoberať druhou skupinou barokovej memoárovej a cestopisnej prózy, ktorú reprezentujú títo traja protestanti, exulanti a spisovatelia svojou tvorbou. Ešte predtým, ako pristúpime ku konkrétnej látke zobrazenej v dielach, budeme sa najskôr venovať problematike cestopisu všeobecne, v prvej kapitole práce. Pomocou rôznych poetík a literárnych slovníkov vymedzíme a porovnáme definície cestopisu, budeme sa snažiť poskytnúť komplexnú charakteristiku žánru. Následne stručne zmapujeme štádiá vývinu cestopisu v európskom kontexte a podáme prehľad vývinových etáp cestopisného žánru na Slovensku. Po tomto vstupnom exkurze sa budeme bližšie zaoberať barokovým slovenským cestopisom ako prvotnou vývinovou etapou slovenského cestopisu vôbec. Budeme sa venovať jeho členeniu na skupiny, pri ktorom budeme značne vychádzať z Minárikovho členenia. Pre prehľadnosť a komplexnosť uvedieme najskôr autorov cestopisnej prózy všetkých skupín, ďalej sa budeme bližšie zaoberať len druhou skupinou autobiografickej prózy.

Berúc do úvahy neoddeliteľnú súvislosť obsahu diel so súvekým spoločenským kontextom, v druhej kapitole venujeme priestor historickým, spoločenským, politickým a náboženským súvislostiam, ktoré tvorili skutočnosť zobrazovanú v prácach exulantov. Keďže ide o trojicu spisovateľov, reprezentantov druhej skupiny cestopisnej prózy, krátko nahliadneme do ich životných osudov prostredníctvom stručných biografických údajov a uvádzame prehľad tvorby. Poukážeme pritom na práce, ktoré napísali spoločne

(Simonides s Masníkom) a samostatne, zdôrazníme aj spoločnosť a odlišnosť ich životných osudov počas prenasledovania, pretože náboženské prenasledovanie tvorí základný impulz k napísaniu takýchto diel a ovplyvňuje ich obsahovú a formálnu podobu.

V najpodstatnejšej, tretej kapitole práce sa zameriame na interpretáciu konkrétnych textov Masníka, Simonidesa a Lániho. Budeme pritom vychádzať v dvoch prípadoch z fragmentov prác (Láni, Masník) a v jednom prípade z kompletného textu, obohateného poznámkami (Masník, Simonides – Väznenie, vyslobodenie a putovanie). V prípade samostatných prác Masníka a Lániho sa sústredíme na umeleckoú textu, snahu o hodnoverné podanie faktov, prístup autora k zobrazovanej realite, jeho vzťah k náboženstvám, opisnosť a umeleckoú, respektíve neumeleckoú opisu krajiny, ľudí, geografických osobitostí, zvykov a mravov obyvateľstva, kultúrnych pamiatok a historických stavieb. Čo sa však týka spoločnej práce Masníka a Simonidesa, vzhľadom na jej význam budeme uvádzať okrem obsiahlejšej interpretácie aj podrobnejšiu chronológiu jednotlivých udalostí ich putovania.

V závere zosumarizujeme svoje pozorovania z interpretácií, zdôrazníme spoločné a odlišné znaky troch interpretovaných diel.

1. CHARAKTERISTIKA A VÝVIN CESTOPISNÉHO ŽÁNRU

1.1 POKUS O DEFINOVANIE CESTOPISNÉHO ŽÁNRU

Cestopis je populárny literárny žáner, ktorého história siaha už do obdobia staroveku. Patrí k žánrom s najstaršou a najbohatšou tradíciou. Vyskytuje sa v každej kultúrnej oblasti a je súčasťou všetkých literárnych systémov.

Cestopisný žáner sa rozvíjal pomerne dynamicky po štýlovej aj tematickej stránke. Cesta jeho vývinu prechádzala od diela literatúry faktu cez reportáže, impresie z ciest a črty až po fiktívne diela. Dá sa preto povedať, že sa jeho charakter pohyboval na osi fakt – imaginácia podľa toho, či v ňom prevažovala vecnosť a obsahová stránka alebo fantastické motívy.

Žáner cestopisu charakterizujú rôzne poetiky z rozličných pohľadov. Pomerne stručnú a jasnú definíciu ponúka Slovník literárnovedných termínov, podľa ktorého je cestopis „*názov označujúci diela, v ktorých sa rozpráva o cestovaní, skutočnom alebo vymyslenom*“ (Timofejev - Turajev, 1981, s. 29). Podobne Slovník literárnovedných termínov od iných autorov charakterizuje cestopis ako „*literárne dielo, v ktorom autor rozpráva o svojej ceste po bližších alebo vzdialenejších, neznámych alebo málo známych krajinách*“ (Findra – Gombala – Plintovič, 1987, s. 56). Slovník literárnej teórie upresňuje definíciu a opisuje cestopis ako „*typ, resp. žánrovú formu dokumentárneho, beletristického alebo publicistického diela, tematicky komponovaného ako opis cesty, spravidla po cudzej krajine (krajinách), s postrehmi, informáciami a úvahami o geografických, etnických, historických osobitostiach a exotizme krajiny*“ (Valček, 2000, s. 78).

Charakteristickou vlastnosťou cestopisného diela je fakt, že spravidla využíva tri základné slohové postupy: opis, rozprávanie a úvahu. Najčastejšie sa jeden z nich stáva dominantným v závislosti od cieľa cestopisu. Niektorí autori rozprávajú viac o svojich dojmoch – cestopis vtedy chápeme ako umelecký prístup, akým sú zobrazované hrdinove pocity. V tomto type cestopisu dokonca môže chýbať opis krajiny, po ktorej cestuje hlavný hrdina. Iní autori uprednostňujú opis konkrétnych skutočností, ako napríklad krajov, miest, ľudí, vzťahov medzi ľuďmi a podobne. V novodobom cestopise bývajú v prevahe práve vecné fakty a informácie o krajine a ľuďoch na úkor subjektívnych dojmov autora. Táto charakteristika je jednou z príčin, prečo sa v novšej dobe počítajú za cestopisy iba tie diela, ktoré z určitých dôvodov nemôžu byť v pravom zmysle slova pričlenené k žánrovým formám umeleckej prózy. Podobne sa na túto problematiku pozerá aj slovenská literárna

veda, ktorá „zaraduje cestopis – intuitívne alebo odôvodnene považovaný za dokumentárne spoľahlivý – do oblasti literatúry faktu, v iných prípadoch sa dielo označuje adjektívom (napr. cestopisná esej, novela, román)“ (Valček, 2000, s. 80).

Hrabák vo svojej Poetike zaraduje cestopis k prechodným žánrom, pretože spája dve hľadiská literatúry – zábavné a vecné (Hrabák, 1977, s. 342). Tibor Žilka v diele Vademecum poetiky zasa rozlišuje dvojaký typ cestopisu: jednak ide o typ publicistický, v ktorom sa autor sústreďuje viac na údajovosť a zanedbáva umeleckú stránku výpovede. Vyskytuje sa, ako už sám názov hovorí, v tlači. Druhý typ kladie veľký dôraz na umeleckú stránku výpovede a zostrojenia textu – ide tu jednoznačne o umelecký cestopis. Jeho autormi sú uznávaní spisovatelia, napríklad Kollár o svojej ceste do Talianska, Nemecka a Švajčiarska (1841, 1844), ale aj M. Kukučín (*Cestopisné črty*), K. Čapek, C. Mináč, A. Bednár a iní (Žilka, 2006, s. 96).

V Encyklopédii Slovenska sú jednotlivé podtypy cestopisu zaradené tak, že na jednej strane stoja cestopisy, v ktorých do popredia vystupuje cestovateľova osobnosť. Ako príklad môžeme uviesť memoárový, lyrický alebo epištolárny cestopis. Ak však gro diela zostáva na strane reality, ktorú autor zobrazuje, môže ísť o bližšie špecifikovanie na informatívno-popisný, exotický, ideologicko-aktualizačný cestopis, či cestopis zameraný na určitú oblasť (napríklad históriu alebo geológiu) (Hajko a kol., 1985, s. 316).

V súvislosti s formou cestopisu sa za najrozšírenejšiu považuje román, resp. rôzne žánre románu (satirický, fantastický). Oblúbenými sa stali aj básnické cestopisy, teda poémy písané formou cestopisu. Od týchto dvoch žánrov je potrebné „odlišovať vlastné cestopisy, t.j. cestopisné črty z pera veľkých spisovateľov“ (Timofejev - Turajev, 1981, s. 30). Osobitým žánrom je cestovný denník, v ktorom sa veľmi výrazne prejavuje autorova osobnosť, a najmä jeho celkové chápanie sveta, napríklad aj vo vzťahu k zobrazovaným krajinám. Spisovateľ v ňom orientuje svoj záujem nielen na mravy, zvyky a prírodu, ale snaží sa nadviazať s čitateľom dialóg o rôznych otázkach života. Pokúša sa tak hlbšie spoznávať život ľudu (Timofejev – Turajev, 1981, s. 30).

O cestopisnom denníku môžeme tvrdiť, že ako žáner takpovediac obstál v skúške času a môžeme skonštatovať aj to, že bol populárny nielen v minulosti (Stendhalova *Cesta do Talianska* z roku 1811 či Bourgetove *Talianske dojmy*), ale zastáva dôležité miesto aj v dnešnej dobe, v súčasnej slovenskej aj svetovej literatúre, čoho dôkazom je napríklad Priestleyho *Cestovanie po dúhe*, Hemingwayove *Cestovanie do Pyreneí*, Koľcovov *Španielsky denník* a množstvo iných diel cestopisnej prózy. (Timofejev – Turajev, 1981, s. 30)

1.2 VÝVIN EURÓPSKEHO A SLOVENSKEHO CESTOPISU

Pri charakteristike jednotlivých vývinových etáp cestopisu v európskom kontexte sme v najväčšej miere vychádzali z Vlašínovho Slovníka literárnej teórie.

Počiatky cestopisu siahajú už do obdobia staroveku, do neskorého gréckeho a rímskeho obdobia. Z týchto čias sa zachovali knihy, ktoré opisujú bádateľské, obchodné, náboženské a vojenské cesty. Za cestopis považujeme aj Homérovu *Odyseu*, Pausaniovu *Cestu okolo Grécka* (170 n. l.) či Hannonovo *Oboplávanie*. Pre súveký cestopis bolo typické „miešanie fantastických, autentických, dokonca erotických motívov“ (Vlašín, 1977, s. 54). Za otca európskeho cestopisu sa pokladá grécky historik a geograf Strabón, autor rozsiahleho spisu *Géografika*.

Pre stredoveké cestopisy je charakteristický vymyslený, čiže fantastický až rozprávkový ráz a nespoľahlivosť správ, ktoré sú v nich zachytené. Obdobie typické rozvojom vo všetkých oblastiach života, obdobie renesancie, so sebou prináša opisy vtedy populárnych obchodných a diplomatických ciest (Marko Polo), či utopické romány, ktoré reprezentuje dielo *Utópia* od T. Mora (1516).

V 17. a 18. storočí stavia zameranie cestopisu najmä na dokumentárnosť, z čoho vznikajú dokumentárne cestopisy s rozličným zameraním, najčastejšie však na plavby a objavné cesty (G. Forster - *Cesta okolo sveta*). Dokumentárnosť však nie je jediným podstatným znakom cestopisov z tohto obdobia. Opozícií k faktom a pravdivosti totiž vystupuje zo stredoveku známa fantastika, teda istá fiktívnosť, doplnená humorom a satirou. Ako výsledný produkt potom do vývinovej dráhy cestopisu vstupujú aj fiktívne, humorné a satirické cestopisy (*Cyrano de Bergerac*). V druhej polovici 18. storočia vzniká nový typ literárneho umeleckého cestopisu, ktorý sa prejavuje zvýšenou mierou reflexívnosti. Hovoríme teda o úvahách pojednávajúcich o spoločenských a kultúrnych pomeroch na intelektuálnej úrovni. Tento typ cestopisu vzťahuje svoj záujem na krajiny už známe, u spisovateľov nestráca na obľube ani počas celého 19. storočia a bohato sa rozvíja napríklad v tvorbe T. Gautiera, G. Nervalu, A. S. Puškina. Charakteristickým sa preň stáva jeho smerovanie, v dôsledku ktorého sa stále viac približuje k publicistike.

V súčasnej dobe je cestopis zložkou literatúry faktu, dokonca by sme mohli povedať, že tento žáner splýva s reportážou alebo fejtónom. Veľkú úlohu v dnešných cestopisoch hrá aj fantastická tematika ciest do kozmu, ktorá ešte vždy ovláda vedecko-fantastickú literatúru (science fiction) (Vlašín, 1977, s. 54).

Čo sa týka otázky vývinu slovenského cestopisu, ucelený pohľad na jeho jednotlivé vývinové štádiá poskytuje Peter Valček vo svojom Slovníku literárnej teórie, v ktorom stručne charakterizuje jednotlivé obdobia.

Korene slovenskej cestopisnej prózy siahajú už do 17. storočia, čiže do obdobia slovenskej barokovej literatúry. Za prvé slovenské cestopisy sú považované exulantské cestopisy T. Masníka, J. Simonidesa a J. Lániho a memoáre protestantských kňazov odsúdených do vyhnanstva, ktoré sa stali predstupňom súčasného cestopisu. Od 18. storočia sa datuje vznik typu cestopisu, ktorý si kladie za cieľ opísať a zároveň objaviť kraje v rámci vlastného územia. Z týchto cestopisov (z ich motivačných a kompozičných postupov) vychádzala aj klasická a romantická próza reprezentovaná dielami *René mláďenca príhodi a skúsenosti* od J. I. Bajzu, *Ladislav* od K. Kuzmányho, ďalej J. Chalupka a *Bendeguz*, J. M. Hurban: *Prítomnosť a obrazy zo života tatranského*, *Prechádzka po považskom svete*, či cestopismi G. K. Zechentera-Laskomerského, A. Mednyanského (*Malebná cesta dolu Váhom*), S. H. Vajanského (*Sofia – Pleven, Dubrovnik – Cetinje*), J. G. Tajovského, a balkánske a americké cestopisy M. Kukučina. (Valček, 2000, s. 79)

Základom pre vznik cestopisu v období romantizmu sú síce hodnoverné fakty, presné údaje, no súčasne je text v opisných častiach ladený umelecky. Štúrovci totiž vo svojich cestopisných dielach po slovanských krajinách dávali do popredia aj ideologické hľadisko. Za tvorca novodobého slovenského cestopisu považujeme J. Kollára a jeho prózu *Cestopis obsahující cestu do Horní Italie* (1843).

V medzivojnovom období sa vývinové ťažisko cestopisu prenieslo do publicistiky a na stránky novín, keď sa cestopis objavuje minimálne, a takmer vo všetkých prípadoch motivovaný ideologicky (sovietsky cestopis P. Jilemnického alebo americký cestopis J. C. Hronského). Vzácne cestopisné motívy v naratívnej próze medzivojnového obdobia (J. Hrušovský) zostali ojedinelé, pretože cestovanie znemožňovali vojnové udalosti, po roku 1948 aj železná opona. Na politické uvoľnenie v šesťdesiatych rokoch preto reagovala slovenská literatúra impozantným vstupom beletristicky náročnej a dokumentárne hodnotnej cestopisnej reportáže (D. Tatarka). Vzápätí sa prirodzený vývin cestopisného žánru opäť násilne prerušil, tentokrát kvôli udalostiam roku 1968. V tomto období sa preto objavili iba ojedinelé špičkové cestopisy z oblasti literatúry faktu reprezentované dielami V. Zamarovského. Za existencie nadvlády ZSSR nad Slovenskom boli poprednými cestopisné črty zobrazujúce socialistický svet, ktoré vzišli najskôr z pera P. Jilemnického, časom i F. Hečka, A. Plávku a V. Mináča. Pohľad na cestopisy zo Slovenska by však bol

jednostranný a nedostatočný, preto je potrebné uviesť aj tvorbu cestopisov o iných krajinách, ktoré písal napríklad A. Bednár, K. Jarunková, L. Mináčová či R. Fabry. (Hajko a kol., 1985, s. 314, 315)

V súčasnosti sa písaniu cestopisného žánru na Slovensku venuje najmä B. Filan, ktorý publikoval tri knihy svojských cestopisných čít a úvah pod názvom *Tam-tam* (1991), *Nový Tam-tam* (1995) a *Tam-tam tri* (1999).

Pre úplnosť treba poznamenať, že nie len slovenskí spisovatelia písali cestopisy o Slovensku, respektíve zo Slovenska. Slovensko, presnejšie jeho územie, sa tematicky dostalo aj do záujmu cudzích autorov, a to od 16. storočia. Impulzom pre nich boli hlavne historicky a spoločensky dôležité a prevratné udalosti, ku ktorým na tomto území došlo (boje proti tureckej expanzii), v niektorých prípadoch aj prostý opis miest či pamiatok, stavu vôd alebo prosperujúceho baníctva. Ako príklad uvádzame prózy *Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus* (D. Speer), *Danubius Panonico-Misicus* (A. Marsigli), *De Aquis mineralibus* (L. Thurneysen) (Hajko a kol., 1985, s. 314, 315).

1.3 BAROKOVÁ CESTOPISNÁ A MEMOÁROVÁ LITERATÚRA

Barokový cestopis, podobne ako aj memoáre, kroniky, denníky a autobiografie písané v tomto období, predstavujú dôležitú kapitolu vo vývine staršej slovenskej literatúry. Tieto žánre boli súčasťou umeleckej prózy a zohrali významnú úlohu pri jej beletrizovaní a zosvetšňovaní. Bolo pre ne príznačné, že pochádzali prevažne z pera protestantskej inteligencie. S týmto faktom súviseli aj najčastejšie spracovávané témy väznenia protestantov, ich odvádzania na galeje a vyslobodenia. Aj z tohto dôvodu má baroková autobiografická, memoárová a cestopisná próza popri beletrizačnej aj ďalšie funkcie. Snažila sa o nárast národno-vlasteneckého a konfesionálneho povedomia, ktoré v podstate zakrývalo historické povedomie. Môžeme teda tvrdiť, že táto próza spĺňala aj náboženskopropagačné ciele vzhľadom na to, že jej autori v nej venovali popredné miesto obhajovaniu a demonštrovaniu evanjelického náboženstva. Tieto diela sú zaujímavé aj pomerne veľkou mierou prvkov estetiky a poznávania. V 18. storočí sa v próze dokonca objavujú dobrodružné situácie, ktoré postupne vytláčajú na okraj dovtedy obľúbený mysticismus a lamentácie. (Kerul'ová, 1999, s. 137, 138)

Baroková autobiografická, memoárová a cestopisná literatúra sa nerozvíjala jednosmerne, ale dá sa časovo aj tematicky členiť na niekoľko skupín. Autori publikácie *Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva* sa na niekoľkých stranách venujú aj problematike cestovných denníkov ako reprezentatívnych diel memoárovej autobiografickej prózy. Spomínajú dve skupiny týchto cestopisov. Prvá, staršia skupina, zahŕňa diela Masníka, Simonidesa a Lániho. Hovoríme tu o tvorbe druhej polovice 17. storočia, čiže o exulantských cestopisoch s príznačnou témou prenasledovania protestantov. Na začiatku 18. storočia, teda v čase rozvoja autobiografickej prózy vôbec, sa rodí druhá skupina cestopisnej prózy. Jej ústredným dielom sa stáva *Itinerarium – Cestovný denník Daniela Krmana ml.* (Minárik, 1988, s. 17, 18)

Trochu odlišnú diferenciaciu cestopisnej prózy uvádza Minárik v Barokovej literatúre. Podáva komplexné rozdelenie barokovej umeleckej prózy, počnúc kronikami (J. Zábojník, J. Láni), memoárovou a cestopisnou prózou (S. Chalupka st., Š. Pilárik st.), končiac autobiografickou prózou, ktorá podlieha ďalšiemu členeniu. Autobiografická próza v baroku je príznačná, vychádzajúc zo súvekých historického a spoločenského diania, tým, že opisuje prenasledovanie protestantov a súdne procesy, ktoré s nimi boli vedené. (Minárik, 1984, s. 102-104)

Hovoríme teda o niekoľkých skupinách, do ktorých zaradujeme diela na základe ich tematických plánov, literárnej kvality a hodnoty, či časovej a miestnej lokalizácie. V prvom rade je to skupina s tvorbou Joachima Kalinku a Daniela Klescha s ich poprednými dielami *Diarium* (Denník, J. Kalinka, 1671 – 1672) písaným v latinčine a *Wahrhafte Beschreibung und Erzählung der unschuldigen Gefängnis M. Daniel Kleschens* (Pravdivé opísanie a vyzprávanie nevinného väznenia magistra Daniela Klescha, D. Klesch, 1674). Základnou látkou, ktorá je spracovaná v týchto dielach, sú osobné zážitky autorov zo súdnych procesov a väzení, či už ide o Kalinkovo väznenie a súdenie v Prešporku, alebo o Kleschove spomienky na väznenie v Košiciach (Minárik, 1984, s. 104).

Podstatou druhej skupiny autobiografickej prózy sú práce Tobiáša Masníka, Juraja Lániho a Jána Simonidesa. Tvorbu týchto barokových spisovateľov pokladáme, či už pre jej umeleckú, literárnu alebo dokumentárnu hodnotu, za najvyspelejšie, a vôbec najvýznamnejšie, preto aj reprezentatívne diela umeleckej prózy slovenského baroka. Aj z tohto dôvodu sa budeme dielam *Vezení i vysvobození kněze Tobiase Masniciuse, Incarceratio, liberatio et peregrinatio* a *Kurzer und doch wahrhaftiger historischer Extrakt der grausamen und fast unerhörten papistischen Gefängnis* zaoberať viac a podrobnejšie v ďalších kapitolách (Minárik, 1984, s. 105).

Nasledujúce dve skupiny autobiografického typu prózy síce stoja na nižšej úrovni ako tvorba predchádzajúcej skupiny, avšak stále poskytujú vhodný vzor na vytvorenie si obrazu vtedajšieho života a spoločenských pomerov. Ide o tvorbu napísanú v nemeckom exile o niečo neskôr, ako vznikli diela predchádzajúcej skupiny. Zachytávajú udalosti odohrávajúce sa v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 17. storočia, v podstate na ich prelome. V dielach tretej skupiny nachádzame výrazné znaky kázňovej literatúry, prejavujúce sa najmä vo vplyve náboženstva od myslenia až po vzory a ideály, čo tieto práce posúva na nižší stupeň ako práce Masníka, Simonidesa a Lániho, ktorí prvky kázne, respektíve prvky proklamácie viery, využívajú predsa len v menšej miere. Tvorbe tejto skupiny škodí aj prílišná honba za barokovými predstavami o živote a estetike. Prózy obsahujú dosť podrobný opis životných ciest a osudov ich autorov. Začínajú od narodenia, čo je opäť sústredené na časy náboženského prenasledovania, neustáleho nebezpečenstva tureckých vpádov a aj ťažkého života vo vyhnanstve. V konečnom dôsledku však diela stvárňujú a podávajú obraz o celkovom dianí a situácii takmer počas celého 17. storočia, čiže z časového hľadiska zaberajú skoro jedno storočie. Dôkazom vyššie uvedených charakteristík a znakov tretej skupiny je dielo Štefana Pilárika st. *Currus Jehovae mirabilis, das ist: Ein wunderbarer Wagen des Allerhöchsten* (Podivuhodný voz boží, to jest: Podivuhodný voz Najvyššieho, 1678) a tiež próza *Spina pungens – Stachlichter Dorn* (Pichľavý trň, 1679), ktorej autorom je Sebastián Fabricius. Fabricius v diele ponúkol trochu odlišný prístup k stvárneniu skutočnosti tým, že na náboženské prenasledovanie poukazuje objektívne, kriticky k strane katolíckej aj evanjelickej, a v podstatnej miere zachytáva svoje osobné zážitky s Turkami (Minárik, 1984, s. 119, 120).

Poprednými predstaviteľmi poslednej, štvrtej skupiny autobiografickej prózy sú Ján Hadík so svojou prózou v nemčine *Regia coeli: Angusta porta, arcta via – Himmels-Strasse: Enge, Pforte, schmaler Weg* (Kráľovstvo nebeské: Tesná brána, úzka cesta – Hradská do nebies: Tesná brána, úzka cesta, 1679) a Martin Novák, autor prózy napísanej takisto po nemecky - *Ungarische gewisse und wahrhaftige Avisen oder Ausführlicher und wahrhaftiger Bericht derer Geschichten so sich anno 1658 bis anno 1674 mit Martino Novacken und seinen beiden Kirch-Gemeinen Koosch und Inter-Metzenseifen in Ungarn zugetragen* (Hodnoverné a pravdivé správy z Uhorska alebo Podrobná a pravdivá správa o udalostiach, ktoré sa v rokoch 1658 – 1674 stali Martinovi Novákovi a jeho dvom farnostiam Košu a Nižnému Medzevu v Uhorsku, 1680). Obe práce znázorňujú životné cesty tvorcov hlavne z čias prenasledovania protestantov, čiže časovo sa vzťahujú opäť k druhej polovici 17. storočia. Spôsob prístupu k udalostiam je však

odlišný: zatiaľ čo u Hadíka stojí v popredí jeho vlastné utrpenie za prenasledovania, Novák presúva svoj záujem aj iným smerom – k rozsiahlym náboženským polemikám, zamýšľa sa nad náboženskými spormi (Minárik, 1984, s. 121, 122).

V riadkoch tejto kapitoly sme podali prehľad barokovej umeleckej prózy ako takej a konkrétnejšie sme sa venovali členeniu autobiografickej prózy. V nasledujúcich kapitolách sme sa sústredili ešte bližšie a výlučne na diela Lániho, Masníka a Simonidesa, teda na práce najhodnotnejšie.

2. VPLYV HISTORICKÝCH A NÁBOŽENSKÝCH UDALOSTÍ NA PROTESTANTSKÚ PRÓZU

2.1 PROFILY AUTOROV DRUHEJ SKUPINY CESTOPISNEJ AUTOBIOGRAFICKEJ PRÓZY

V centre pozornosti autorov memoárovej literatúry v období baroka stojí v súvislosti so súvekým spoločenským a politickým pozadím náboženské prenasledovanie so svojimi negatívnymi následkami a vplyvmi na život a slobodu protestantov. Reprezentatívnym žánrom tejto skupiny prózy je cestovný denník ako vo väčšine prípadov literárne najhodnotnejšie a súčasne najvyspelejšie dielo.

Diela autorov druhej skupiny memoárovej literatúry možno ešte rozdeliť, a to z hľadiska tematického. Podľa zamerania témy na tú ktorú časť procesu prenasledovania, vypočúvania či väznenia, alebo venovanie pozornosti konkrétnym individuálnym zážitkom a životným osudom vyhnanco, nám tak vzniknú tri skupiny. Spoločným tematickým východiskom autorov všetkých troch skupín však zostávajú opisy súdov vedených nespravodlivým spôsobom voči nižšie aj vyššie postaveným protestantským predstaviteľom škôl a cirkví, opisy života vo väzeniach spojené s poukazovaním na neľudské podmienky a neustály psychický nátlak vo forme podpísania reverzov, opis strastiplnej cesty v putách na galeje v Španielsku, útek z vojenského sprievodu pri putovaní a neustály strach o vlastný život a putovanie cudzinou (vo väčšine prípadov išlo o slobodné putovanie) spojené s opisom krajiny, pamiatok a zvykov miestneho obyvateľstva (Minárik, 1961, s. 16).

Pre prvú (tematickú) skupinu autorov je príznačné zameranie sa na súdne procesy (1672 - 1674), nasledovné uvrhnutie do väzby v prešporskom väzení, vo väzení v Leopoldove a na Branči, cesta do Neapola na obávané španielske galeje a útek, prípadne zľapanie a vyslobodenie väzňov talianskymi luteránskymi dobrodincami. Autori teda vo svojich prácach zachytávajú relatívne krátke časové obdobie približne v trvaní do dvoch rokov (s výnimkou J. Lániho, ktorý v diele *Krátke a pravdivé historické vyrozprávanie ukrutného a takmer neslýchaného pápeženeckého väznenia* (Kurze und wahrhafte historische Erzählung von der grausamen und fast unerhörten papistischen Gefängnis, 1676, 1677, 1683, 1684), ktorý v prvej kapitole spomína čiastočne i svoj životopis –

narodenie, štúdiá, až sa dostane k citáciám, čiže predvolaniam pred súd, čo je už spoločná téma autorov). Túto skupinu reprezentujú práce Joachima Kalinku a hlavne diela najvýznamnejších predstaviteľov slovenského exulantského cestopisu, a to Tobiáša Masníka, Jána Simonidesa a Juraja Lániho. O tejto skupine sa dá povedať, že je akýmsi vyvrcholením memoárovej, cestopisnej a autobiografickej prózy v období baroka. Nasledujúce dve skupiny sú už poklesom tohto typu literatúry, či po ideovej alebo umeleckej stránke (Minárik, 1961, s. 16 - 17).

Autori druhej tematickej skupiny zachytávajú svojou tvorbou oveľa väčšie časové rozpätie ako prechádzajúca skupina – zameriavajú sa totiž na udalosti a životné prelomy a osudy odohrávajúce sa v prvej aj druhej polovici 17. storočia. Podrobnejšie pritom stvárnajú nie len autobiografické záznamy a nevenujú sa len prenasledovaniu. V širšom merítku a prostredníctvom väčších historických, spoločenských a politických súvislostí sa značne zameriavajú aj na závažné udalosti ovplyvňujúce život a historický chod, ktorými boli napríklad turecké vpády. Reprezentantmi tejto skupiny a tematickej látky sú Štefan Pilárik a Samuel Fabricius (Minárik, 1961, s. 30).

V poslednej, tretej tematickej skupine zohrali najvýznamnejšiu úlohu Ján Hadík a Martin Novák. V centre záujmu týchto autorov stojí obdobie druhej polovice 17. storočia, a to konkrétne udalosti a životné zlomy, ktoré sa stali ohnivkom vedúcim k mimoriadnym súdom a následne aj k vyhnanstvu. Dá sa povedať, že hlavnú pozornosť upierajú autori smerom k udalostiam roku 1674 (Minárik, 1984, s. 121).

Ideovým aj umeleckým vrcholom memoárovej a cestopisnej literatúry a dielami s najvýraznejšími snahami o zosvetšovanie literatúry v baroku je niekoľko diel T. Masníka, a najmä J. Simonidesa a J. Lániho.

Tobiáš Masník pochádzal zo Zemianskych Kostolian, kde sa aj narodil v roku 1640. Bol evanjelickým duchovným a slovenským spisovateľom. Študoval v Dubnici nad Váhom, Ilave, Prešove, istý čas aj vo Wittenbergu. Bol ilavským, blatníckym a hájskym kaplánom. Ako evanjelický farár pôsobil aj v Uhrovci, kde 28. júla 1697 zomrel. Jeho vyhnanecský osud, ktorý najlepšie zobrazuje vo svojom diele *Vezení i vysvobození kněze Tobiáše Masniciusa*, sa čiastočne zhoduje aj s osudom Simonidesa, s ktorým ušli blízko mestečka Isernia (Italia), keď ich odvádzali z leopoldovského väzenia na španielske galeje. Masník sa svojou spisovateľskou činnosťou vo väčšine svojich diel uberá cestou opisu osudov galejníkov. Po česky, latinsky a nemecky spracúva tento motív v dielach *Vezení i vysvobození kněze Tobiáše Masniciusa* (1676) - v cestovnom denníku, ktorý je jeho

najlepším dielom, *Unerhörter Gefängnuss-Process* čiže Neslýchaný proces väznenia (Halle, 1676), ktoré je vo veľkom podobné cestovnému denníku *Vezení a vysvobození* – je vlastne jeho parafrázou, respektíve skrátenu a preloženou verziou. Spoločne so Simonidesom napísal dielo, ktoré nie je memoárom, ale má nábožensky a ďakovne orientovaný obsah. Ide o veršovanú, po latinsky napísanú *Crucis et lucis schola* v preklade Škola kríža a svetla (Wittenberg, 1675), a *Gottes Krafft und Gnade*, čo znamená Božia moc a milosť (Wittenberg, 1681). Na Božej moci a milosti sa Masník podieľa menej ako Simonides, formou reflexií prevažne nábožensky zameraných, no často aj vlasteneckých, a reminiscencií na životy a osudy väzňov a galejníkov, ktoré do práce vkladá za každou Simonidesovou kapitolou (Minárik, 1961, s. 181).

Okrem stvárnenia a opisu udalostí súvisiacich s prenasledovaním a životmi exulantov, zaujímavou sa preňho stala aj náboženská polemika a cirkevná história, doplnená autorovými filologickými záujmami, ktorým sa venoval v diele *Vývolená boží vinice obnovená* (Drážďany, 1682), a tiež téma národného jazyka, zobrazená akoby v príručke správneho písania, v *Správe písma slovenského* (Levoča, 1696) (Minárik, 1984, s. 105 – 107).

Podobným osudom náboženského vyhnanca ako Masník prešiel aj Ján Simonides, taktiež evanjelický duchovný a barokový spisovateľ, tvorca viacerých memoárových a cestopisných próz. Simonides pochádzal zo Spišských Vlách, kde sa narodil roku 1648. Svojim štúdiám sa venoval v Prešove a vo Wittenbergu, rovnako ako Masník. Pred udalosťami náboženského prenasledovania aj po nich pôsobil ako rektor v Brezne, po návrate do rodnej vlasti sa z neho stal kazateľom v Radvani, Kráľovej, Hronseku a napokon v Banskej Bystrici, ktorá bola jeho posledným miestom pred smrťou, ktorá ho zastihla 7. mája 1708 (Minárik, 1961, s. 181).

Simonides sa vo svojich vlastných dielach aj v dielach písaných spolu s Masníkom, zaoberá opisom viac-menej tých istých zážitkov a udalostí, od tzv. Citácií pred súd, až po vyslobodenie a návrat do vlasti. Využíva však iný typ spracovania rovnakej témy – jeho podanie je dôkladnejšie, dalo by sa povedať konkrétnejšie, obširnejšie, oveľa živšie a viac zážitkové. V každom prípade je spracovanie tých istých alebo takmer rovnakých motívov u Simonidesa na oveľa vyššej umeleckej úrovni. Okrem už spomínaných diel, ktoré napísal spoločne s Masníkom (*Crucis et lucis schola*, *Gottes Kraft und Gnade*), písal Simonides aj vlastné diela. Prvou a základnou prácou, z ktorej spisovateľ vychádza aj pri tvorbe svojich nasledujúcich diel, je próza v latinčine *Galeria omnium sanctorum, catenis christianae virtutis sibidevictorum*, v preklade Galéria všetkých bohu oddaných, spútaných vzájomne

reľazami kresťanskej cnosti (1676). Vlastnosti a charakteristické prvky tejto prózy sa prejavovali v jemných modifikáciách aj v ďalšej práci, v rozsiahlej latinskej básni písanej v elegickom distichu, s prozaickými vsuvkami v latinčine a nemčine, v *Exul praedicamentalis*, čiže Prenasledovaný vyhnanec (Wittenberg, 1679). Práca je vlastne pochmúrnou elégiou, žalospevom nad trpkým osudom exulantov. Na tematickom a dejovom základe *Exul praedicamentalis* a *Gottes Kraft und Gnade* postavil Simonides obohatením o nové zážitky, situácie, príbehy a fakty aj rukopisný cestovný denník v latinčine *Incarceratio, liberatio et peregrinatio*, v slovenčine *Väznenie, vyslobodenie a putovanie* (asi 1676), ktorý sa stal jeho vrcholovým dielom, a súčasne aj najcennejšou memoárovou prózou slovenského literárneho baroka. Okrem tém a motívov väznenia, putovania a utrpenia protestantov – vyhnanecov, nekončí sa Simonidesova tvorba pri cestopisoch, aj keď tie sú považované za najumeleckejšie, najkvalitnejšie. V jeho záujme stála aj náboženská vieroučná literatúra a kázňová literatúra, čoho dôkazom sú dve jeho diela: *Vysvetlení kresťanského učení* (Žitava, 1704), *Reči* (Banská Bystrica, 1706-1707) a iné (Minárik, 1984, s. 107-117).

Masník a Simonides mali v rokoch vyhroteného náboženského prenasledovania v Uhorsku viac-menej rovnaký osud, teda aj skutočnosť, ktorú zobrazovali vo svojich spoločných aj samostatných dielach, bola rovnaká, aj napriek tomu, že k nemilej realite pristupovali každý zo svojho pohľadu, z iného smeru. Masník prezentoval svoje zážitky skôr z hľadiska faktov, dejovej zložky, zovšeobecnenia a stručnosti v snahe poukázať na dôležité udalosti, Simonides zase skutočnosť sprostredkoval cez zážitkovosť, bezprostrednosť a individuálnosť, s úsilím o umelecké zobrazovanie využitím lyrických aj naturalistických obrazov, s prvkami citových reakcií ale aj kritických postrehov.

Téme protestantských vystáhovalcov sa venoval ešte jeden spisovateľ – protestant, Juraj Láni, ktorého osud sa však líši (jeho uväznením na Branči a útekom z vojenského sprievodu pri talianskej Capracotte), preto jeho dielo *Krátke a pravdivé historické vyrozprávanie* zachytáva aj udalosti, ktoré Masník a Simonides neprežili. Obohacuje ich o vernú dokumentárnosť v druhej časti diela, o autobiografické a historické vsuvky najmä v prvej kapitole.

Láni bol rodákom z Trenčianskej Teplej, narodil sa roku 1646. Študoval na viacerých miestach: vo svojom rodisku, v Trenčíne, v Skalici, Spišských Vlachoch, Sabinove, Levoči a taktiež vo Wittenbergu. Pred prenasledovaním zastával postavenie rektora školy v

Krupine a po ňom pôsobil ako profesor v Lipsku, kde aj roku 1688 aj zomrel (Minárik, 1961, s. 180).

Láni písal jednak rozličné dišputy a polemiky v latinčine, no taktiež aj svoje pestré zážitky z nedobrovoľného putovania najskôr ako väzeň, i ako slobodný muž. Najpodrobnejšie, najpresnejšie a vôbec najdôkladnejšie zobrazuje svoje príbehy v nemeckom cestovnom denníku *Kurze und wahrhafte historische Erzählung von der grausamen und fast unerhörten papistischen Gefängnis*, čiže Krátky, ale pravdivý historický výťah ukrutného a takmer neslýchaného pápeženeckého väznenia (Lipisko, 1676, 1677, 1683, 1684), ktorý vyrástol zo základov latinskej prózy *Narratio historica crudelissimae et ab hominum memoria nunquam auditae captivitatis papisticae*, v preklade Historické vyrozprávanie veľmi ukrutného a – pokiaľ ľudská pamäť siaha – nikdy neslýchaného pápeženeckého väznenia (Lipisko, 1676). Okrem týchto próz napísal Láni ešte *Kurtzer und summarischer historischer Bericht von der grausamen und fast unerhörten papistischen Gefängnis*, teda Krátka a súhrnná historická správa o ukrutnom a takmer neslýchanom pápeženeckom väznení (Lipisko, 1696). Na tvorbu týchto diel bral autor materiál z vlastných prežitých situácií a zážitkov z väznenia na Branči a v Schottwiene, z cesty do Neapolu (spoločnej s Masníkom a Simonidesom), z úteku zo sprievodu väzňov a vojakov a zo svojho problémového a nie jednoduchého návratu do Uhorska. Svoje rozprávanie dopĺňa rôznymi pravdivými správami, listami, výpočtami a informáciami o ostatných väzňoch (Minárik, 1984, s. 118 - 119).

2.2 HISTORICKÝ KONTEXT DIEL AUTOROV DRUHEJ SKUPINY AUTOBIOGRAFICKEJ PRÓZY

Spoločenská situácia, v ktorej vznikajú popredné diela memoárovej barokovej prózy, čiže obdobie polovice a druhej polovice 17. storočia, nebola vôbec jednoduchá, dalo by sa povedať, že až nebezpečná a nepredvídateľná. Územie Slovenska, ktoré bolo súčasťou Uhorska, zasiahli rôzne zmeny a nepríjemné vonkajšie i vnútorné vplyvy, podobne ako aj zvyšnú časť habsburskej monarchie. Podpísaním vestfálskeho mieru roku 1648 stratili Habsburgovci svoje postavenie v západnej Európe, no svoju moc si snažili udržať. Na pozadí mocenských bojov pritom veľkú úlohu zohrávali protiturecké boje a násilná rekatolizácia a konfiškácia majetkov uhorskej šľachty. Proti-habsburské tendencie

vyvrcholili sprisaháním pod vedením Františka Wesselényiho, presadzujúceho najmä myšlienku ochrany Uhorska za pomoci Turkov. Sprisahanie bolo však roku 1670 odhalené, dôsledkom čoho zrušili evanjelické kostoly v kráľovských mestách a v mestských radách mala byť aspoň polovica radcov katolíckeho vierovyznania. Fakt, že Wesselényiho sprisahania sa zúčastnili aj protestantskí duchovní a šľachtici, sa stal dobrou zámienkou Habsburgovcov na prenasledovanie protestantov a taktiež vhodnou šancou na dokončenie protireformačného boja. Rekatolizačné úsilie bolo pod patronátom vysokopostavených predstaviteľov katolíckej cirkvi, na čele ktorých stál neustadský biskup Leopold Kollonich, ostrihomský arcibiskup, miestokráľ a kancelár Uhorska Juraj Szelepcsényi a veľkovačinský biskup Juraj Bársony. Začalo sa nemilé obdobie pre protestantov, ktorí boli bez výnimky obvinení z účasti na už spomínanom Wesselényiho sprisahaní. Evanjelickí predstavitelia školstva a cirkvi podliehali súdnemu vyšetrovaniu, následne boli väznení, týraní fyzicky i psychicky, násilne odvedení na galeje (Ďurica, 1996, s. 56 - 59).

Proti protestantom sa konali tri súdne procesy, na ktorých ich obviňovali z urážky panovníka, katolíckej cirkvi a z napomáhania na sprisahání, čiže vlastne za rebéliu. Odsúdení pritom mali možnosť podpísať jeden z dvoch reverzov, na základe ktorých by buď mohli zostať vo vlasti, no museli by sa zbaviť úradu, alebo odísť z vlasti a ponechať si svoju úradnú hodnosť. V každom prípade však podpísanie ktoréhokoľvek reverzu znamenalo priznať vinu aj napriek skutočnej nevine.

Na prvý súd, ktorý sa uskutočnil v Trnave 26. mája 1672, predvolali jedného duchovného a dvadsiatichtyoch mešťanov z Prešporku. Druhý a tretí mimoriadny súd sa konal v Prešporku za prítomnosti obávaného Szelepcsényiho. 5. septembra 1673 „citovali“ tridsaťštyri kňazov a učiteľov, 5. marca 1674 prizvali údajne sedemsto protestantských kňazov, študentov i učiteľov, ktorých okrem vyššie uvedených bodov obvinili aj zo spojenectva s Turkami. Na tomto poslednom, treťom mimoriadnom súde sa zúčastnili aj Masník, Láni a Simonides. Súdne procesy vyvolali veľkú ozvenu jednak v zahraničí, na panovníckom dvore vo Viedni, ako aj nespokojnosť širokých ľudových mas, ktoré svoj nesúhlas s predstaviteľmi vládnucej moci preukázali vzburou v Turej Lúke a na Orave (1672) a v Senici (1673). Prenasledovanie evanjelikov skončilo opätovným preskúmaním súdnych spisov odsúdencov roku 1676, v dôsledku čoho Leopold I. odvolal výroky súdu a daroval milosť väzňom, ktorí sa však až do thökölyovského povstania roku 1681 nemohli vrátiť do vlasti (Minárik, 1961, s. 11 - 14).

Aj z tohto stručného prehľadu historicky významných udalostí odohrávajúcich sa v druhej polovici 17. storočia je jasné, že téma náboženských bojov, súdov a nasledovných

nepríjemných osudov evanjelikov putujúcich na galeje poskytovala spisovateľom veľkú šírku námetov pre tvorbu ich cestopisných diel.

2.3 K OTÁZKE NÁBOŽENSTVA V OBDOBÍ BAROKA

Vzhľadom na to, že jednou s popredných tém diel slovenských vyhnancovej je téma náboženská, je potrebné ozrejmiť situáciu náboženstiev v 17. storočí, vzťahy medzi jednotlivými náboženstvami a najdôležitejšie udalosti ovplyvňujúce smerovanie týchto vierouk. Pre obdobie baroka je typické, že tak ako aj iné konflikty, vojnu sa riešili i spory vychádzajúce z rozdielov v náboženskom presvedčení.

Vo všetkých dielach druhej skupiny barokovej autobiografickej prózy sa neustále stretávame s pojmom protestanti, respektíve protestantizmus. Toto slovo sa viaže k udalostiam z roku 1529, k protestu nemeckých luteránskych kniežat proti cisárovi Karolovi V., ktorý sa pokúsil zrušiť právo zemanov rozhodovať o náboženskom vyznaní svojich poddaných, podľa zvyku „cuius regio, eius religio“ (čia je krajina, toho je náboženstvo). Na začiatku 16. storočia bol hlavným náboženstvom v Európe katolicizmus. Na prelome 15. a 16. storočia, čiže v čase reformácie, vznikajú prvotné formy protestantizmu, medzi ktoré zaraďujeme luteránstvo, anglikánsku cirkev, kalvinizmus, zwingliánstvo, či anabaptizmus. Najvýraznejšími a najpočetnejšími odnožami tohto nového vierovyznania sa stali augsburská a helvétska konfesie. Hlavným priekopníkom nového, reformovaného náboženstva bol M. Luther, zakladateľ augsburskej konfesie v Nemecku, ktorý svojim impulzom roku 1517 aktivizoval k podobným reformačným snahám aj tvorca helvétskej konfesie J. Kalvína vo Švajčiarsku (Švajčiarsko sa v tom čase volalo Helvetia, preto názov helvétska konfesie), či Zwingliho. S modifikovaním kresťanstva v 16. storočí súvisia i dve vyznania viery: jednak ide o „nezmenené vyznanie“ z roku 1530, ktoré bolo v tomto roku prečítané pred cisárom Karolom V. a širokou verejnosťou v Augsburgu (preto mu hovoríme augsburské vyznanie viery), a následne o desaťročie neskôr (1540) bolo utvorené „zmenené vyznanie“. Šlo o Melanchtonove zmeny, ktoré uplatnil na niekoľkých článkoch viery v prospech kalvinovského náboženského smerovania. Týmto dvoma odnožami evanjelického náboženstva, teda luteránstvom a zwingliánstvom (neskôr kalvinizmom), bol v dvadsiatych rokoch 16. storočia formovaný protestantizmus na slovenskom území, pričom vplyv zwingliánskej reformácie sa prejavoval najmä u maďarských obyvateľov na území Slovenska, zatiaľ čo slovenskému a nemeckému

etniku sa stalo bližším luteránske zameranie protestantizmu. Napriek tomu, že sa začiatok 17. storočia javil ako víťazstvo kalvinizmu a najmä luteránstva (luteránstvo bolo vo všeobecnosti najvýraznejším prúdom protestantského náboženstva), podarilo sa začať protireformáciu zo strany Habsburgovcov a vysoko postavených predstaviteľov katolíckej cirkvi, za pomoci jezuitov. Na konci 16. storočia stála síce myšlienka protireformácie medzi poprednými problémami krajiny, avšak oveľa páľčivejšími sa stali iné, krajinu i obyvateľstvo ohrozujúce, mocenské snahy vo forme viacerých stavovských povstaní a tureckých vpádov, ktoré strpčovali život v oveľa väčšom meradle ako náboženská situácia. Protestantizmus ako spoločnosť ohrozujúci jav sa tak dostáva na svetlo po poslednom stavovskom povstaní (1711) a po vyhnaní Turkov z Uhorska (1699). Tieto zmeny sa ukazujú ako výhodná situácia pre Habsburgovcov, ktorí okamžite zahajujú decimovanie protestantov a ich cirkevných zborov. Prenasledovaniu protestantov, psychickému a fyzickému nátlaku na nich a ich obmedzovaniu v základných životných slobodách je koniec až po vydaní Tolerančného patentu v roku 1781 (Hajko a kol., 1980, s. 565).

Pre správnu interpretáciu a pochopenie diel slovenských protestantov považujeme za potrebné uviesť okrem historického aspektu protestantizmu i aspekt vyslovene náboženský, čiže krátky súhrn niekoľkých najpodstatnejších bodov, ktoré sú smernicami evanjelickej viery, a súčasne aj odlišnosťami evanjelickej odnože kresťanstva vo vzťahu ku katolíckemu kresťanstvu.

Všetky protestantské smery a cirkvi spája rad spoločných zásad, ktorými sa tieto náboženstvá ako celok odlišujú od pravoslávia a katolicizmu. Medzi prvoradá myšlienky patrí snaha o obnovu kresťanstva bezvýhradne na základe Biblie a proklamácia bezprostredného, priameho vzťahu človeka s Bohom, pri ktorom nie je cirkev či duchovenstvo nevyhnutným prostredníkom, v dôsledku čoho by v podstate mohol bohoslužby vykonávať ktorýkoľvek veriaci. Protestanti súčasne vystupujú aj voči privilegovanému postaveniu kňazského stavu v cirkvi a presadzujú jeho zrušenie. Medzi ďalšie relevantné znaky odlišujúce protestantizmus od katolicizmu patrí aj problém kultu Bohorodičky a svätých i uctievanie obrazov, ktoré protestanti zásadne odmietajú. Taktiež zavrhnú aj mníšstvo, dokonca aj celibát. Ťažiskom omši protestantov sa stali kázne, spievanie žalmov a spoločné modlitby, pričom výzdobu chrámov a obradné rúcha nepovažujú za také dôležité. V súvislosti s odchýlkami protestantského a katolíckeho nazerania na veci viery môžeme tvrdiť, že protestantizmus zavádzal do náboženstva aj

také prvky a tradície, ktoré mali slúžiť meštiackym potrebám, čo sa prejavovalo napríklad používaním národného jazyka počas bohoslužieb. Tieto meštiacke snahy v náboženskom kulte sa uplatnili výraznejšie v kalvinizme ako v luteránskej odnoži náboženstva, dôkazom čoho je aj myšlienka o „absolútnej predestinácii“, čiže o akejsi predurčenosti osudu človeka Bohom, ktoré vedie buď k zatrateniu, alebo k spaseniu každého jednotlivca.

(Minárik, 1961, s. 181 - 182)

3. INTERPRETAČNÉ OSOBITOSTI V DIELACH MASNÍKA, SIMONIDES A LÁNIHO

3.1 JÁN SIMONIDES, TOBIÁŠ MASNÍK:

VÄZNENIE, VYSLOBODENIE A PUTOVANIE JÁNA SIMONIDES A JEHO DRUHA TOBIÁŠA MASNÍKA

Väznenie, vyslobodenie a putovanie (*Incarcario, liberatio et peregrinatio*, 1676) je cestopisná próza, ktorú považujeme za najvýraznejšiu a literárne a umelecky najhodnotnejšiu z prác memoárovej a cestopisnej literatúry z obdobia slovenského baroka. Práve preto sa tomuto dielu budeme venovať podrobnejšie ako ostatným. Pri interpretácii postupujeme jednak chronologicky, a jednak z hľadiska faktografickosti, náboženstva, opisov krajiny, zvykov, obyvateľstva, pamiatok, atď.

V diele Simonides najpodrobnejšie spomedzi ostatných cestovných denníkov a na najvyššej úrovni, umeleckej i literárnej, opisuje osudy a zážitky slovenských protestantských exulantov, odsúdených na neapolské galeje. Simonides však nie je tvorcom celého rukopisu – menšie časti totiž pochádzajú z pera Masníka. Otázka určenia autora jednotlivých pasáží sa potom značne komplikuje.

Minárik na margo autorstva cestopisu vychádza z troch odpisov, ktoré sa zachovali v latinčine, a na základe ktorých môžeme pomerne presne predpokladať tvorcov jednotlivých kapitol. Prvý, čiže Laučekov, a druhý, anonymný odpis považujeme za jeden, takmer identický variant, avšak úplne odlišný je tretí, Pénterov odpis. V oboch vystupuje ako autor Masník, avšak v Laučekovom odpise je rozprávačom v prvej osobe Simonides. Kto bol pôvodným autorom rukopisu zisťoval Minárik rozobratím iných diel týchto autorov s dominujúcou témou protestantov ako exulantov a galejníkov (*Vezení i vysvobození kneze Tobiaše Masniciusa, Galeria omnium sanctorum, Gottes Kraft und Gnade*). Po analýze týchto diel pripisujeme podstatné autorstvo Simonidesovi, a to z toho dôvodu, že jeho práca *Galeria omnium sanctorum* je vlastne skráteným základom, grom oboch variantov. Východiskovú podobu rukopisu potom určil Simonides a Masník tu vystupuje ako spoluautor, zapájajúci sa do textu menšími epizódami, ktoré sa viac-menej vzťahujú na neho samého. Simonidesovo autorstvo dokazujú aj vsuvky v nemčine, pričom podľa pôvodných rukopisov je zrejmé, že po nemecky vedel rozprávať práve Simonides.

(Minárik, 1981, s. 17-19)

Podľa originálu rukopisu usudzujeme, že cestovný denník vznikol na základe každodenného zapisovania prežitých okolností, ktoré si obaja protestanti zaznamenávali de facto od začiatku ich neslobodného života – od predvolania pred súd. Podstatnejšie i menej podstatné udalosti sú v celom denníku lokalizované i určované časom a sú zoradené podľa svojej postupnosti. Autori označujú takmer každý zážitok, a to pomenovaním dňa, mesiaca, niekedy i vzhľadom na cirkevné medzníky. V rukopise, najmä ku koncu sa vyskytuje udávanie starého aj nového spôsobu dátovania. Kde si to situácia vyžaduje určuje Simonides aj roky (na prelomoch rokov alebo hneď v úvodnej kapitole, aby bolo zrejmé časové obdobie, v ktorom bol denník písaný). Na spresnenie zachytenia udalostí, hlavne počas dní, keď zažili exulanti viac dôležitých momentov (napríklad počas úteku alebo v čase celého vyslobodzovania, keď nevedeli, čo s nimi bude), určuje Simonides čas ešte presnejšie, buď s využitím hodín, alebo vo väčšine prípadov pridania časti dňa k udalostiam. Zážitky, dojmy, udalosti opisy, dáta a fakty, teda os alebo základ denníka písaného vychádzajúc z osudov prežitých protestantmi pritom spracoval hlavne Simonides. (Minárik, 1981, s. 8)

Minárik vo svojej štúdií tvrdí: „*Anonymita symbolizovala a manifestovala jednotu mysle a spoločný osud dvoch priateľov, trpko skúšaných rovnakými pohromami.*“ (Minárik, 1981, s. 19, 20)

3.1.1 Chronológia ako kompozičný postup cestovného denníka

V súvislosti s členením denníka by sme mohli hovoriť o dvoch hlavných častiach, teda prvej, veľmi faktograficky zameranej, a druhej s dominantnou stránkou dojmovou. Prvá časť začína už podľa názvu kapitoly predvolaním *duchovných cirkví, rektorov škôl, študentov, kantorov, zvonárov a organistov* (Masník – Simonides, 1981, s. 31) pred súd („citoval“ ich kráľovský verejný žalobca, tzv. fiškus) s presným dátumovým začlenením (8. februára 1674). Nad protestantmi bola vznesená obžaloba, ktorou obvinili obžalovaných z toho, že „*celkom pohrdli božou bázňou a vážnosťou vrchnosti a neuctievali, opovrhovali blahoslavenou Pannou Máriou, stavali ju na roveň svojim nehanebným ženám, tupili obrazy svätých, nohami pošliapali sviatosť a prevelebné Kristovo telo, zapríčinili verejné povstanie a podnecovali ľud ... k vzbure – a tak sa stali neverní Kráľovskému veličenstvu*“ (Masník – Simonides, 1981, s. 32). Protestantov teda

vinili z urážky Veličenstva (Leopolda I.) bez toho, že by to vedeli dokázať svedkami alebo iným hodnoverným spôsobom. Fiškus sa pokúšal nájsť nejaký dôkaz, ktorým by ich mohol usvedčiť, preto predložil list dvoch uhorských šľachticov, v ktorom sa údajne hovorilo o vzbure, avšak, ako poznamenáva Simonides, „*obaja však mŕtvi dva alebo tri roky pred týmto mimoriadnym súdom*“ (Masník – Simonides, 1981, s. 33). Listy radšej uznali za pravé, aby ich nikto nemohol spochybiť a tak nasledovalo donucovanie na podpísanie reverzov, na základe ktorých sa obvinení buď vzdajú úradu a zostanú v krajine, alebo odídu z krajiny. Ako uvádza Simonides, odmietlo podpísať asi tristo, nad ktorými následne vyniesli „*rozsudok straty života a majetku s večnou potupou, ktorú musí znášať i potomstvo*“ (Masník – Simonides, 1981, s. 36). Presviedčanie na podpis pokračovalo v prešporskom väzení počas dvoch mesiacov, potom väzňov dokonca rozdelili, aby ich presvedčili. V tomto momente cestopisu Simonides prvýkrát spomína Juraja Lániho, ktorý urazil arcibiskupa, a tak bol spolu s ďalšími štyrmi kazateľmi oddelený. Predtým ako väzňov zavreli do leopoldovského väzenia, pobudli tri dni aj v trnavskom žalári. Simonides v práci spomína aj osud väzňov, ktorí mali odlišný osud ako on. V tejto súvislosti hovorí napríklad o pevnostiach, v ktorých väznili iných, a vo svojom diele sa ešte niekoľkokrát vyjadruje o niektorom z nich.

Obširnejšie sa Simonides venoval aj opisu života v leopoldovskom väzení, v ktorom sa protestanti ocitli 7. júna. Vykresľuje ho veľmi realisticky, často naturalisticky, s vyjadrením vlastných postojov a subjektívneho hodnotenia. Z textu je jasný autorov postoj k udalostiam, ktoré sa okolo neho odohrávali a priamo ho zasahovali. Komplexnosť vo vykreslení väznenia pozostáva z čiastkových opisov tyranského správania vojakov k väzňom - protestantov vnímali horšie ako najväčších zločincov a patrične k tomuto postoju sa k nim aj správali (väzni pracovali oveľa viac ako zločinci), z opisu veľmi zlých, až neľudských podmienok, v ktorých museli väzni žiť (obrovská zima a hlad, špina a hmyz, veľmi stiesnené priestory, choroby, ktorými postupne trpeli väzni), z opisu najhoršej práce, ktorú nedali robiť ani zločincovi (vynášanie výkalov), nútené návštevy kostola a hanebné reči na Luthera (jezuita Kellio chcel vyprovokovať väzňov k reakciám, na ktoré by potom sami doplatili). Simonides v súvislosti s neľudskosťou, s akou k nim pristupovali jezuiti, poukazuje aj na nútenú prácu počas sviatočných dní, neustále výsmechy a pichľavé reči na adresu väzňov a mnohé iné spôsoby psychického a fyzického týrania a šikanovania, ktoré museli väzni mlčky znášať. Autor hovorí aj o odpadlíkoch, ktorí chodili pozerat' svojich vo väzení, nosili im jedlo a dokonca ich podporovali v neochvejnosti vo viere, pretože ľutovali, že podpísali reverzy. Spomína i ľudí, ktorí sa

väzňom takisto pokúšali pomôcť, ako sa dalo, jedlom, peniazmi a dobrým slovom. Simonides častokrát aj menuje ľudí, ktorí takto pomáhali, či už počas pobytu v Leopoldove, alebo v rámci putovania krajinami v čase väznenia i návratu domov.

Väzni vo svojom nezávideniahodnom stave hľadali útechu v knihách a v božej všadeprítomnosti, avšak i o to ich pripravili pri častých prehliadkach. 18. marca 1675 v noci odviezli väzňov z pevnosti cez slovenské mestá smerom na Moravu. Zaujímavým je Simonidesovo súcitenie s Masníkom, ktorý sa so smútkom pozeral na Trenčín. Väzňov teda viezli na galeje do Neapola. Simonides udáva presné dátumy a vymenúva mestá, cez ktoré cestovali (Strání, Uherský brod, Ostrov na Morave, Rabensburg, Neustadt, Neunkirchen, Schotwien v Rakúsoch). Na tomto úseku cesty začali väzni putovať, čo im narobilo veľa nepríjemností kvôli doráňaným, hnisavým nohám, na ktorých mali navyše okovy. V Schotwiene Simonides opäť spomína päť väzňov, medzi ktorými bol aj Juraj Láni, ktorých do Schottwienu priviezli z Branča. Väzni pokračovali v putovaní ďalej cez Mürzzuschlag (z jednej nohy im odstránili puto), Bruck, Lambach, Ehrenhausen a Maribor. V dedine Svätý duch Masník so Simonidesom prvýkrát uvažovali o úteku a možnom zachránení sa, ak „*sa to bude páčiť Bohu*“ (Masník – Simonides, 1981, s. 64). Nasledujúci deň však putovali ďalej cez Slovinsko (Celje, Vransko, Lubľana, Vrhnika, Plana, Nevljice, Divača) až do Terstu. Tu ich potupili tým, že im násilne ostrihali ich typické uhorské brady, navyše ich nútili obliecť si vojenské šaty. Na tomto mieste sa stretávame po Kelliovi s ďalšou negatívnou postavou ubytovateľa Sojku. V Terste (9. apríla) naložili väzňov na najspodnejšie poschodie lode. Toto miesto sa tiež stalo predmetom Simonidesovho citovo zainteresovaného opisu, v ktorom opäť vykresľuje zlé podmienky väzňov z hľadiska neutíchajúceho hladu, strachu, zimy, smradu, naturalisticky opisuje zranenia. Dokumentárne zaujímavé je Simonidesovo vymenovanie väzňov v presnom poradí, ako pri ňom sedeli a jeho spomienka na búrku (16. apríl), o ktorej hovoril i Masník vo svojom *Veznení a vyslobodení*.

Po šesťdňovej plavbe sa loď priplavila do Itálie, konkrétne do provincie Abruzzi. Tomuto kraju venuje Simonides veľkú pozornosť svojim opisom klímy, krajiny, teda hovorí o geografických charakteristikách kraja, ale opisuje i výzor ľudí, ktorí túto časť Talianska obývajú. Od Adriatického mora putovali väzni do Pescary, potom do Chiety. Pre viacerých väzňov bola táto cesta veľkým utrpením, pretože nohy dokaličené od pút sa nehojil a boli stále v horšom stave. V Chieti dokonca nechali šiestich väzňov, pretože neboli schopní pokračovať ďalej. Následne putovali ďalšími osadami (Casoli, Pancovilla, Monte Lublana, Pescopenaro) až do Capracotty, pri ktorej zomrel utýraný starec Gregor Ilyés. V blízkosti

mesta sa ráno 1. mája podarilo utiecť Lánimu a navečer aj Simonidesovi a Masníkovi. Simonides pomerne detailne opisuje štyri dni na úteku, počas ktorých spolu s Masníkom žili v obrovskom strachu, modlili sa, vyzívali Boha so žiadosťou o pomoc, a pozorovali pohyb vojakov s ostatnými väzňami. Radosť zo slobody a modlitby k Bohu im však nepomohli nadhlo, pretože 4. mája skončili v capracottskom väzení, určenom pre najhorších zločincov. Simonides podáva opäť zaujímavý opis miestneho obyvateľstva a jeho zvyklostí, pričom Capracotta aj s obyvateľmi naňho pôsobia drsne, mrzko a zaostalo. Šesťtýždňový pobyt vo väzení vykresľuje Simonides jednak z hľadiska činností, ktoré v ňom vykonávali (modlili sa, spievali), a okrem toho spomína i dvoch ľudí, ktorí im výrazne pomohli. Veľkňaz Peter Pavol Carphaneus im vybavil, aby im sňali železo a sľúbil väzňom i jedlo, a mládenec Hieroným z Boccari, ktorý väzňom nosil jedlo a knihy. Protestantov odviekli z väzenia štyria vojaci (13. júna) s úlohou priviesť ich do Teanu (cez Iserniu, Monteroduni). Tu väzňov odovzdali dvom pánom v pekných šatách, Jánovi Filipovi Weltzovi a Jánovi Baptistovi Schanternellovi. Simonides s Masníkom neverili tomu, že by ich títo muži, ktorí navonok nepôsobili a ani sa nesprávali ako evanjelici, mohli vykúpiť a postarať sa o nich, a tak boli nedôverčiví až dovedy, kým neprišli do Neapola (cez Capuu a Aversu) do prístavku Juraja Weltza. Až tu pochopili, že trojica pánov ich skutočne zachránila.

Druhú časť prózy, obsahujúcu zachytenie cestovných dojmov z púte protestantov už ako slobodných ľudí, by sme mohli registrovať od oslobodenia väzňov z italského väzenia, kedy si však ešte neuvedomovali, že sú slobodní a očakávali ďalšie nástrahy a trápenie, prípadne od ubytovania sa u ich vysloboditeľov – Juraja Weltza, jeho brata Jána Filipa a Jána Baptistu Schanternella. V druhej časti Simonides a Masník opisujú podrobne svoje tentokrát už slobodné putovanie, ktoré sa však opäť nezaobišlo bez problémov, materiálnych alebo existenčných. Už v Neapole zmenili kvôli bezpečiu exulanti svoje bývanie – presťahovali ich do domu Jakuba Reillarda, príbuzného jedného zo záchrancov. Istý čas im v meste robil spoločnosť pán Daniel Weickmann. Počas pobytu v meste Simonides a Masník spoznali všetky krásy, prírodné a ľudmi postavené, zvyky, charakter a údaje o obyvateľstve (počet obyvateľov, počet a druhy kláštorov) a chrámy, ktoré si pozreli. Zároveň nezabudli ani na svojich spoluväzňov, ktorých trápili na galejách. Slobodná cesta dvoch protestantov do rodného Uhorska začína 24. augusta, kedy opúšťajú prístav materiálne zabezpečený a s potrebnými listinami a odporúčaniami od Weickmanna a Weltza. 31. augusta prišli do Ríma, kde ich privítal Jakub Weltz, tretí brat záchrancov. Rímu a hlavne jeho pamiatkam venuje Simonides veľmi rozsiahly a detailný opis. 3.

septembra opustili exulanti mesto a vydali sa podľa opisu cesty Jakubu Weltza do Florencie a ďalších talianskych miest, ktoré opäť opisuje (Bologna, Ferrara, Padova). V Benátkach videli slávnosť, počas ktorej uvádzali do úradu prokurátora sv. Marka. Simonidesa tentokrát okrem historických budov a pamiatok veľmi zaujal spôsob života obyvateľstva a jeho zvyky. Opisuje napríklad ich spôsob obliekania a zase udáva i presné počty kláštorov, nemocníc, atď. Po dvoch dňoch odchádzajú cez Vicenzu, Veronu, Monte S. Baldo, Peschieru, Bresciu do Bergama, odtiaľ cez Alpy do Chiavenny (stručný opis mesta a jej obyvateľov) a potom cez Piuro, Calpodolcino, Viltulinu, Thusis do Churu a stadiaľ do Helvécie. 4. októbra prišli do Zürichu. V tomto meste Simonidesa a Masníka privítali veľmi vřúcne aj napriek tomu, že uznávali inú odnož protestantského vyznania: „*My vás považujeme za svojich synov a bratov a milujeme vás ako seba samých, lebo sa v základných náboženských otázkach zhodujeme.*“ (Masník - Simonides, 1981, s. 169). Zürichu venuje autor opäť jeden z opisov, avšak tentokrát sa sústredil viac na veci súvisiace s náboženstvom (ľudia navštevujúci kostoly, knižnica reformovaného spisovateľa, Dávidove žalmy). Po štrnástich dňoch strávených v Zürichu cestovali protestanti cez Winterthur, Herisau, St. Galen, Lindau, Memmingen, Ulm a iné mestečká do Schwabachu a Norimbergu (prišli 9. novembra). V súvislosti s týmto mestom vykresľuje autor v bodoch to, čo videli v norimberskej knižnici. Ich kroky ďalej viedli cez Jenu a Dráždany do Wittenbergu, kam prišli 22. januára 1676. V tomto meste mali pútnici smolu, pretože peniaze, ktoré dostali, im ktosi ukradol a tak museli odísť nejaké peniaze zozbierať. Predtým si však pozreli zámocký chrám, s rôznymi zriedkavými predmetmi (napríklad hrob Luthera či obraz Krista zajatého v záhrade). Išli teda smerom na Hamburg a 11. septembra sa opäť vrátili do Wittenbergu, kde pobudli mesiac. Potom viedli ich kroky do Zittau a Görlitzu. Tu nastáva zlom, pretože dvaja protestantskí priatelia a spolutrpitelia sa rozdelili: „*Tu teda rozdelili pomery a okolnosti tých, čo kedysi spojil nešťastný osud, ale v srdci ustavične ostali najväčšími druhmi a priateľmi.*“ (Masník - Simonides, 1981, s. 193), no pred rozchodom ešte Masník napísal Simonidesovi list do pamätníka.

Koniec simonidesovského variantu sa nachádza za stručným opisom jeho ciest do Sliezska (Vratislav), Poľska (Zywiec, Jordanów, Wysoká) a napokon na Slovensko (Kežmarok, Šariš, Žilina). Jeho osud však ešte nebol jednoznačne istý, pretože ako píše v texte „*tri mesiace som trčal v kadejakých jeho kútoch: raz v Prešove, raz v Levoči, potom na inom mieste a v inom brlohu ako Eliáš, vyčkávajúc, dokiaľ bude vojnová vrava, dokiaľ búrka, dokiaľ valiace sa pohromy*“ (Masník – Simonides, 1981, s. 197).

Vzhľadom na koniec Simonidesovského variantu, nasledujúca časť až do konca diela vychádza z Masníkovho variantu, ktorý prácu obohacuje o ďalšie cesty, jednak na Čechy a Moravu a na Slovensko, jednak aj o cesty do Gdanska, Augsburgu, ktoré absolvoval spoločne so Simonidesom v rokoch 1678 až 1680 (Minárik, 1981, s. 8).

3.1.2 Funkcia autora ako rozprávača v texte

Prvá otázka, na ktorú chceme poukázať, je osobnosť autora v texte, ktorý v práci vystupuje „*predovšetkým ako svetská osoba a laický pozorovateľ*“ (Minárik, 1981, s. 12). Jeho záujem spadá na reálny svet a život ľudí, ktorý sa snaží čo najvernejšie vykresliť aj s využitím svojich hodnotiacich postojov („*Keď im z rúk padli citrónové kôrky, vyhladnutí väzni ich opreteký ako psi dvíhali a hltali. Nemyslím, že by bolo možné vidieť žalosťnejšie ľudské divadlo!*“ Masník – Simonides, 1981, s. 71). V texte je teda všadeprítomná postava rozprávača, čiže autora. Simonides v denníku preukazuje všestrannosť svojho vzdelania, a zaujímavým je fakt, že rovnako, ako ho interesujú veci súvisiace s náboženstvom (kresťanské chrámy, knižnice, texty, obrazy, kláštory, stavby, správanie a náboženské zvyky ľudu v jednotlivých krajinách) sa zaujíma aj o antické pamiatky či produkty výtvarného umenia. Z textu, najmä z obširnejších vykreslení dedín a miest je zrejmé, že v centre autorovho opisu však stoja napríklad aj geografické osobitosti krajín, s ktorými súvisia i poľnohospodárske podmienky a produkty, ktoré sa na tom ktorom mieste dopestúvajú, rôzne prírodné úkazy, obyvateľstvo so svojimi charakteristikami a zvykmi. V texte sa preto Simonides vzhľadom na veľký záber svojho záujmu prejavuje ako svetský vzdelanec, ktorý je navyše veľkým vlastencom, vychádzajúc z jeho lásky k otčine. (Minárik, 1981, s. 12)

3.1.3 Úvahová a deskriptívna zložka

Ďalším, možno povedať základným problémom je spôsob spracovania cestovných dojmov a zážitkov. Obaja tvorcovia Väznenia, vyslobodenia a putovania prešli spolu približne 10 000 km po Európe, väčšinu z toho pešo, a niekoľko tisíc km putovali aj každý sám. Prístup k opisaniu cesty je rôzny v závislosti od toho, či putovali ako uväznení exulanti alebo ako slobodní ľudia po vykúpení nemeckých dobrodincov. V prvej časti knihy, kde Simonides a Masník vystupujú ako protestanti v nemilosti odsúdení na väznenie

a galeje (od leopoldovského väzenia až po príchod do Teanu, kde väžňov prevzali neapolskí dobrodinci) opisuje Simonides osobitosti krajiny a ľudí iba veľmi sporadicky. Najskôr s rozhorčením aj iróniou rozpráva o nezmyselnej a nedokázanej žalobe, potom vykresľuje žalostné podmienky väzenského života. Zameriava sa skôr na to, čo ho aktuálne trápilo – na týranie väžňov vojakmi. Preto v tejto časti prevládajú skôr realistické až naturalistické vyobrazenia úbohého života väžňov („*Preto mnohí väzni, premočení od dažďa, len tak-tak nezhnili zaživa v šatách. Nestačili si očistiť od hmyzu – blch, vši a ploštíc – šaty a telo či už pre nedostatok času alebo pre množstvo špiny.*“ Masník – Simonides, 1981, s. 49), s vložением subjektívnych postojov a vlastnej emócie („*spoločne vzdycháme. Prosíme o odvrátenie nešťastia, povzbudzujeme sa k vytrvalosti a podaním pravice si sľubujeme vernosť.*“ Masník – Simonides, 1981, s. 87). Napriek životnému osudu si však Simonides aj tak všíma, i keď v menšej miere, krajové a iné zvláštnosti prejdených miest.

Látka, o ktorej autor rozpráva, sa mení v súvislosti so zmenou stavu exulantov. Aj keď ešte nebezpečenstvo nebolo zažehnané, uvedomovali si svoju slobodu a užívali si miesta, kde sa nachádzali, dôkazom čoho sú menej rozsiahle i obširnejšie opisy miest, mestečiek, dedín aj osád, cez ktoré sa vracali do rodného Uhorska.

Z tejto časti Masníkovho a Simonidesovho putovania vychádzajú najpodrobnejšie a najrozsiahlejšie opisy dojmov, ktorých východiskom sa stali cesty po Itálii. Jeden z najzaujímavejších opisov tak poľnohospodárskych podmienok ako i obyvateľstva a jeho života, vytvoril Simonides v čase capracottskeho väznenia, kedy si veľmi všímal hlavne drsnosť Capracotty vychádzajúcej zo spôsobu života a zvykov jej obyvateľov (škrekľavé a škriepne ženy, na mäso chovali kocúrov a mačky, robia aj v nedele, majú veľa detí, šaty si zhotovujú sami) a uvádza aj vznik názvu mestečka a jeho minulosť (Capracotta bola olúpená zbojníkmi, preto sa obyvatelia boja a nosia so sebou zbrane). Čo sa týka najobširnejších zachytení videného a zažitého z Itálie, ide o opis najväčších talianskych miest, v ktorých sa protestanti ocitli v čase, keď nepociťovali materiálnu či finančnú núdzu a boli zabezpečení svojimi dobrodincami. Takto Simonides veľmi dopodrobna vykresľuje najmä Neapol a Rím, v menšej miere i Benátky. Tým talianskym mestám, v ktorých trávili menej času počas svojho putovania do vlasti (Bologna, Padova, Ferrara, Florencia), prislúchajú aj kratšie opisy založené viac-menej na vymenovaní pamiatok alebo na zameraní sa na jednu významnejšiu, najčastejšie na chrámy (Ferrara, Padova). Najmenej, iba skratkovite sa v texte venuje mestám, cez ktoré len prechádzali. (Minárik, 1981, s. 9)

Najkomplexnejším opisom práce je vykreslenie Neapola so všetkým historickým –

antickým či kresťanským, prírodným a antropologickým, čo sa v ňom nachádza. V úvode svojho opisu uvádza mesto z hľadiska jeho polohy a načrtáva jeho základné zemepisné črty. Čo sa zeme, ľudí i budov týka zdôrazňuje Simonides veľkoleposť mesta vo všetkých smeroch. Začína všíškom Posilipo, hrobom Vergília, pozuolskou cestou s malými sochami rozostavanými okolo nej a parným kúpeľom sv. Germana. Na druhý deň videli vrch Solfatara, niekoľko parných kúpeľov, vrch Gauro, Caligulov most. V opisovaní ďalších krás mesta sa vzdáľuje prírodným úkazom a výtvorom a orientuje sa na zasvätenie čitateľa do klímy a s ňou súvisiacich poľnohospodárskych charakteristík zeme. Autor vytvoril i menší exkurz do aktuálnej politickej situácie v meste (spomína miestokráľa a hierarchiu hlavných mestských predstaviteľov, dokonca aj plat generála neapolského vojska a generála námorného vojska), a aj k hlavným predstaviteľom cirkvi. Presne vymenúva náboženské chrámy a určuje ich počet podľa zaradenia k reholi, ku ktorej sa hlásia (napríklad jezuitské, františkánske, dominikánske stavby). Dosť obsiahly je aj samotný opis obyvateľov pochádzajúcich z rôznych pomerov. Zaujímavou je pasáž o neapolských ženách predávajúcich sa za peniaze, v ktorej Simonides poukazuje na to, že „*vrchnosť nikoho netrestá za smilníctvo alebo cudzoložnosť*“ (Masník – Simonides, 1981, s. 115) a naráža na negatívum mesta – časté vraždy a zločiny na uliciach. Hovorí aj o rôznych zvykoch ľudí, o ich charaktere a spôsobe každodenného života. Zvlášť veľkú pozornosť však autor ako veľký obdivovateľ chrámov a nádherných starých stavieb venuje rozvlácnemu opisu kláštora sv. Martina („*Tento kláštor leží poniže zámku nad mestom. Má veľmi nádherný chrám. Gvardiánsky palác je nadmieru ozdobený mramorom rozličnej farby. ...*“ Masník – Simonides, 1981, s. 119, 120), v menšom množstve dominikánskemu chrámu, kláštora sv. Augustína, chrámu sv. Paula, sv. Januária, Vavrinca. Tieto pamiatky hodnotí s dôrazom na ich nádheru a vzácnosť a uvádza aj mýty, ktoré vznikli v súvislosti s nimi. Tak je to aj v prípade chrámu sv. Januária, v ktorom „*ukazujú Krista so sklonenou hlavou. Keď v čase vzbury vystrelili zo zámku a guľa prerazila kaplnku a mala sa dotknúť jeho hlavy, hlavu sklonil a tak sa vyhol nárazu gule. Na hlave vraj rastú vlasy. Pochádzajú od kráľovnej Johany. Požiadala, aby jej stiahli z hlavy kožu a dali ju tomuto ukrižovanému Kristovi. Ó, šialenstvo!*“ (Masník – Simonides, 1981, s. 121).

Menej času mal Simonides na obhliadku Ríma, avšak napriek tomuto faktu obohatil svoj rukopis opäť detailnými kresbami. Orientoval sa najmä na opis náboženských budov (vatikánska knižnica, zbrojnica a palác, Svätoanjelský hrad, Bazilika sv. Petra), taktiež však aj svetských a antických stavieb (stĺpy, sochy, víťazné oblúky a kúpele). Niektorým pamiatkam sa venuje podrobnejšie (koloseum, víťazný oblúk, ale hlavne bazilika sv. Petra

s k nej prislúchajúcim námestím, kolonádou, s jej vnútorným i vonkajším opisom a knižnicou vo Vatikáne), iné len vymenúva alebo pripája niekoľkoslovný opis.

V prístupe Simonidesa k vykresleniu prostredia, ktoré ho obklopovalo, môžeme zreteľne badať jeho hlboký vzťah k prírode, k rozličným jej úkazom, ktoré ho dokázali nadchnúť a motivovať k dlhším opisom. Takémuto zobrazeniu nie len prírody, ale aj zážitkov či rôznych opisov, dáva čaro časté využívanie zmyslov na zachytenie dojmu a atmosféry, k čomu Simonides pristupuje svojsky prostredníctvom čuchových, zrakových či sluchových vnemov („*Uši boli nútené počúvať neobyčajné hanobenia, ktoré bezbožne chrlili proti Bohu, proti náboženstvu, proti duchovnému úradu, proti každému pohybu, každému činu väznených duchovných. Nohy boli naplnené smradom. Chut' trýznil hlad. Hmat musel často hmatať.*“ Mansík – Simonides, 1981, s. 53). Opisné, ale aj dramatické pasáže potom dokonale spĺňajú estetickú funkciu textu.

3.1.4 Náboženské presvedčenie autorov cestopisov

V tvorbe autorov druhej skupiny cestopisnej autobiografickej prózy sa v rôznej miere premieta ich príslušnosť k náboženstvu, ich myslenie i postoj k vlastnej viere. Práce okrem iného spája obranné poslanie v oblasti národno-politickej. Azda najzaujímavejšou a zároveň najrozpornejšou otázkou, ktorá sa objavuje v každej jednej kapitole cestopisu buď priamo vo forme polemiky, úvahy alebo modlitby, či nepriamo, no napriek tomu všadeprítomne v exilovom osude protestantov, je preto otázka náboženstva.

Napriek utrpeniu, ktoré zažil Simonides spolu s ďalšími väzňami, snaží sa o čo najväčšiu objektivitu vo svojom prístupe ku katolíkom. Nepovoľuje teda uzdu emóciám, ktoré by boli vyslovene antikatolícke, práve naopak, poukazuje a povyšuje tých ľudí „pápežského“ vyznania, ktorí väzňom rôznym spôsobom pomáhali. Vo vyjadrovaní svojich postojov a hodnotenia sa však nevyhýba irónii, s akou opisuje náboženské tradície a myslenie katolíkov. Na viacerých miestach rukopisu (hlavne počas slobodného putovania Itáliou) kritizuje negatívne javy spoločnosti, akými je nemravnosť duchovných, a mnohé iné presvedčenia katolíckeho vyznania (uctievanie relikvií a posvätných predmetov či vieru v zázraky). Kriticky poukazuje aj na to, že niektoré tieto prejavy slúžia na nadobudnutie ziskov a bohatstva pre duchovenstvo. (Minárik, 1981, s. 11)

Autor s'aby nezávislý, svetský pozorovateľ prejavuje svoju náboženskú príslušnosť len

minimálne. Vo veci protestantizmu a jeho vyznávačov si nevšima len situáciu odohrávajúcu sa okolo neho, ale zaujíma sa i výboje tohto náboženstva mimo Uhorska. Informácie o protestantoch uväznených na galejách či o tých, ktorých cesty viedli iným smerom, udáva aj po tom, čo bol sám slobodný. Jeho záujem o svojich druhov teda neutíchal, práve naopak: navštevoval ich, ľutoval a povzbudzoval slovom, keď sa dalo aj jedlom. (Minárik, 1981, s. 11)

V otázke štylistického spracovania udalostí uplatňuje Simonides striedavo niekoľko druhov štýlov a slohových postupov. Jeho zobrazenia sa pohybujú medzi pólmi subjektívnosť – objektívnosť, štýl prechádza od opisného právneho a cestopisného cez rozprávačský subjektívny a objektívny až po emocionálny a expresívny lyrizovaný štýl („*Siedmi vojaic ho bili na plukovníkovom dvore, pričom tri razy odpočívali. Plukovník mu dupal a skákal po hlave a po tvári. Šaty, ktoré mal oblečené, sa od úderov bakúl dodriapali a dotrhali až na franforce. Celé telo mal podierané a doráňané. Zanechali ho ako mŕtveho, ale predsa prišiel k sebe.*“ Masník – Simonides, 1981, s. 47). Pozorujeme, že tvorca cestopisu zaznamenáva svoj osud jednoduchým spôsobom, veľmi výstižne a presne. Takto dokázal presvedčivo vykresliť aj tie najdramatickejšie scény a navodiť psychické stavy a náladu aj v tých najťažších situáciách. (Minárik, 1981, s. 13 -15)

Za pozitívum hodnotíme veľkú variabilitu, s akou autor dokáže zobrazit' podobné situácie. Vymyká sa tak úspešne z barokovej stereotypnosti, no barokovému štýlu neuniká celkom. Do kontrastu k stručným jednoduchým vetám stavia komplikované vetné konštrukcie, typické barokové antitézy, ktoré kladie do ironickej roviny. Svoje miesto v texte si nájdu i hyperboly a topické metafory.

3.2 JURAJ LÁNI: KRÁTKE A PODIVNÉ HISTORICKÉ VYROZPRÁVANIE UKRUTNÉHO A TAKMER NESLÝCHANÉHO PÁPEŽENECKÉHO VÄZNENIA, AKO AJ PODIVUHODNÉHO VYSLOBODENIA Z NEHO

Cestopisnú prózu Juraja Lániho síce zaradíme medzi najvyspelejšie diela barokovej memoárovej a autobiografickej prózy, avšak aj napriek tomu dielo neexponuje takou umeleckou hodnotou ako Simonidesove prózy. Krátke a podivné historické vyrozprávanie

je zložené z dvoch výrazne odlišných častí. Prvá časť je obranno-polemická, vzťahujúca sa na sféru politiky a náboženstva, zatiaľ čo v druhej využíva autor formu rozprávania založenú na vlastných zážitkoch z ciest (Minárik, 1988, s. 80).

Lániho cestopisná próza je v mnohom odlišná od prác jeho súčasníkov. Hlavným dôvodom je pravdepodobne spracovanie inej témy, čo bolo spôsobené odlišným osudom autora. Cesty trojice protestantov boli spoločné len čiastočne. Všetci traja boli predvolaní pred súd na tretí termín, a následne uväznení v prešporskom väzení, avšak v období, keď boli Masník so Simonidesom väznení v leopoldovskej pevnosti, Lániho väznili na Brači a neskôr v Schottwiene, kam 25. marca dovedli väzňov z Leopoldova. V tento deň všetkých väzňov viedli cez Alpy do Štajerska a do Terstu. Tu ich (ako spomínali aj Masník so Simonidesom) nútili, aby sa stali vojakmi, na čo však väzni nepristúpili, a tak pokračovali v ceste do Pescary a Capracotty, odkiaľ chceli väzňov dopraviť do Neapola. Pri Capracotte sa osudy trojice exulantov opäť rozchádzajú, pretože sa Lánimu zrána podarilo utiecť. Masníkovi a Simonidesovi sa to v ten istý deň takisto podarilo, no o tri dni neskôr ich zlapali. Od tohto momentu opisoval Láni svoje putovanie veľmi presne a podrobne. Vymenúval väčšie a menšie mestá, osady, cez ktoré prechádzal (Pesculus Langnon, San Andrea, Caronica, Frisa do Vasta, Caste di Sangro, San Donato, Castelluccio) na svojej ceste do Ríma, počas ktorej ho neobišli rôzne problémy (zablúdil, nechceli ho vziať na loď). Predtým, ako vstúpil do mesta, pripojil sa k Španielom, ktorí sem putovali kvôli odpustkom. Rímu Láni venuje stručné vymenovanie a opis pamiatok, ktoré ho očarili (chrám Laterán, chrám sv. Márie Maggiore, chrám sv. Petra, chrám sv. Pavla). V Itálii navštívil a opísal aj iné mestá (Loreto, Rimini, Ravenna, Pádua, Benátky). Medzi Rimini a Cesenaciso stretol pútnika z Horných Rakús, s ktorým putoval až do Korutánska. Cesta nebola jednoduchá, Láni stále žil v strachu, že ho niekto spozná udá. Nedostatočné materiálne zabezpečenie nútilo pútnikov zarábať si na jedlo spevom po domoch. Počas cesty do Uhorska Lániho považovali za vojnové zbeha a tak sa musel vydávať za iných ľudí, najskôr za rímskeho pútnika, aj keď pôvodne vôbec nechcel ísť do Ríma (nemal inú možnosť), za študenta či knihára. Veľké nebezpečenstvo odhalenia naňho číhalo i preto, že nemal žiaden sprievodný list, ktorý by mu zabezpečil viac-menej isté priechody cez mestá a krajiny. Do Uhorska sa mu po problematickej ceste z Korutánska cez Štajersko podarilo prísť 24. júna 1675. (Minárik, 1961, s. 26)

Ako sme už spomenuli vyššie, Lániho dielo sa dá rozdeliť na dve časti rôzne obsahovo i tematicky zamerané. Prvá časť, ktorá je typická svojim polemickým a obranným

charakterom, zahrňuje dve kapitoly, v ktorých autor opisuje svoj život v skratke od narodenia, obširnejšie a podrobnejšie od predvolania pred súd a jeho väznenie na Branči. Prehľad autorovho života pred citáciou je v podstate výnimkou v tvorbe druhej skupiny autobiografickej memoárovej prózy (Masník a Simonides hovoria len o udalostiach súvisiacich s prenasledovaním a situáciou protestantov v polovici sedemdesiatych rokov 17. storočia).

V prvej polovici prózy pozorujeme spájanie dvoch relatívne protichodných prvkov, a to snahy autora o historickú pravdivosť hraničiacu s vedeckosťou a vlastnú subjektívnosť, teda svojský pohľad a prístup k realite. Ako hovorí Minárik „*tieto dve tendencie zároveň stelesňujú určitý rozpor medzi Lánim - historikom a Lánim – prenasledovaným protestantom*“ (Minárik, 1961, s. 27). Láni teda vystupuje ako cirkevný historik, ktorý svoje rozprávanie dokladuje rôznymi dobovými dokumentami, o čom svedčia listy od prokurátora z Viedne alebo rozsudok smrti s pripojenou požiadavkou kráľovského verejného žalobcu. Jeho vykresľovanie opisovanej skutočnosti je však veľmi poznačené vlastným úsudkom, vychádzajúcim z osobného prežívania prenasledovania a utrpenia, ktoré s ním prichádza. Zatiaľ čo jeho druhovia Masník a Simonides opisujú skôr fyzické utrpenie, Lániho viac ako telesné trápi duševné týranie. Asi aj preto je oveľa kritickejší a ostrejší vo svojich vyjadreniach a polemikách, ktoré viedol proti katolíckemu náboženstvu. Povedané Minárikovými slovami „*Lániho luteranizmus je bojovným a útočným luteranizmom*“ (Minárik, 1961, s. 27). Výsledkom takéhoto zmýšľania autora je očividné vyvyšovanie protestantizmu, proklamácia luteránstva a súčasné negatívne vyjadrenia až opovrhovanie katolicizmom. (Minárik, 1961, s. 26 - 27)

Môžeme skonštatovať, že Láni vystupoval takmer voči všetkému katolíckemu, počnúc modlami, bohato vyzdobenými chrámami a túžbou po bohatstve, končiac neľudským správaním, ktoré bolo horšie ako správanie Turkov, nábožnosťou pôsobiacou len naoko a iným antikresťanským, dokonca antihumánnym správaním, akého boli schopní mnohí kresťania a jezuiti. Staví sa voči nim pomerne ostro, z trojice autorov najostrejšie. Do pozornosti preto dávame dva citáty z čias Lániho pôsobenia v Ríme: „*A v týchto chrámoch som videl práve toľko druhov hrozného modlárstva, koľko aj oltárov, ktoré nie sú zhotovené azda z pozláteného dreva, ale z rôznofarebného alabastru. ... Ľudia stoja viac o slúženie omše než o kázanie božieho slova, ktoré si vôbec nevážia. Preto v ich chrámoch nevidieť ani lavice, ale len samé oltáre.*“ (Masník – Simonides – Láni, 1961, s. 165). Je v nich jasne viditeľné Lániho opovrhovanie plytvaním a materiálnosťou katolíkov a ich povrchný záujem o veci viery.

Lániho nespokojnosť so situáciou teda viedla k veľkému množstvu úvah, epizód a rozmanitých vsuviiek, ktoré automaticky narúšali a spomaľovali dej, a zároveň sú prostriedkom výpovede subjektívnych pocitov a postojov autora.

Druhá časť prózy je charakteristická zameraním sa na zážitkovosť vychádzajúcu z cestovania a takmer úplne sa z nej vytráca sklon k polemickosti a nábožensko-politickým úvahám typickým pre prvú časť práce. Tým, že v posledných dvoch kapitolách ubudli reflexívne a epizodické pasáže, viac priestoru tu dostáva dej, epickosť a zameranie sa na dôležité a podstatné udalosti a zážitky. Za zaujímavú môžeme považovať Lániho orientáciu na pocity z prežitého, jeho osobné prežívanie toho, čo zažil na cestách, ktorú potom nadraduje nad cestopisné dojmy. Tie však nie sú z jeho rozprávania úplne vylúčené – v texte sa nachádzajú, no v oveľa menšej miere ako u Simonidesa. Vo veľkom množstve uvádza nie len mestá, ale aj malé osady, cez ktoré prechádzal, vymenúva veľa zemepisných názvov, avšak venuje sa im len povrchno. Neposkytuje žiaden komplexný alebo aspoň hlbší opis historických pamiatok, života, výzoru či zvykov obyvateľstva. Ak sa aj v texte vyskytujú ojedinelé pasáže s vykreslením cestopisných dojmov, sú poznačené vierovyznaním a náboženským presvedčením autora. Najzaujímavejšie kresby podáva Láni v opisoch obyvateľstva – jeho zvykov, morálky a myslenia, ktoré dokonca vo veľkosti záujmu predbehnú napríklad stroho zaznamenané historické pamiatky (kostoly a chrámy v Ríme spomenuté okrajovo na platforme kritiky života miestneho obyvateľstva). Tieto opisy v sebe skrývajú aj istú dávku originality. (Minárik, 1961, s. 28)

Ľudia a ich zvyky sú teda centrom toho, čo Lániho zaujalo počas jeho cestovania a putovania. Dôkaz nájdeme na viacerých miestach prózy, hlavne jej druhej časti (spôsoby, akými zaobchádzajú v hostinci v Ancone s pútnikmi, jezuita so svojim prejavom na námestí v Ancone, buchot diel vo Furstenfelde, ktoré mali odohnať nešťastie ľudí, zvyk Španielov a Talianov, že nedajú nocľah cudzincovi). Z vykreslenia zvykov veriacich ľudí a ich (anti)náboženských prejavov je nám zrejmé, že autor na tieto postrehy nazerá z vlastného náboženského presvedčenia. Môžeme teda skonštatovať, že Láni výrazne viac ako jeho protestantskí spolutrpitelia nazerá na veci, ktoré sa okolo neho diali, z náboženského hľadiska.

V súvislosti so štýlovými zvláštnosťami Lániho práce považujeme za potrebné upozorniť na časté využívanie formy priamej reči a dialógov vôbec, vyskytujúcej sa v texte dokonca v rôznych jazykoch. Častý je i výskyt citosloviec a ľudovej frazeológie (*Majetok stratený – nič nie je stratené, česť je stratená – všetko je stratené.*), ktorú u Masníka a Simonidesa len tak ľahko nenájdeme. Pre Lániho je tiež typické opakovanie slov

a obľuba v zaradovaní synonymických a nesynonymických dvojíc slov do textu. Zaujímavosťou písomného prejavu je i využívanie exempli a citátov z Biblie príznačných pre kazateľský štýl, ktoré sú v tvorbe druhej skupiny cestopisnej prózy predsa netypické (*Kto chce pobožne žiť v Ríme, z Ríma hneď nech odtiahne. Tu mu všetko dovolíme, bohabojnosť iba nie.*) (Minárik, 1961, s. 29).

Lániho dielo má rôzne nedostatky, no aj napriek nim zaberá dôležité miesto vo vývine slovenskej barokovej prózy. Práca je pomerne komplexným pohľadom do života spoločnosti v sedemdesiatych rokoch 17. storočia, vytvára akúsi panorámu sveta na území dnešného Slovenska, ale aj mimo neho.

3.3 TOBIÁŠ MASNÍK – VEZENÍ I VYSVOBOZENÍ KNĚZE TOBIÁŠE MASNICIUSA

Vezení i vysvobození patří medzi navýznamnejšie a najhodnotnejšie diela memoárovej a cestopisnej barokovej prózy, napriek tomu ho Minárik pokladá za umelecky najslabšie z trojice diel, ktorým sme sa venovali v tejto kapitole. Dielo z hľadiska literárneho nevykuká takými kvalitami, ako je to v prípade spracovania podobnej témy u jeho súčasníkov Simonidesa a Lániho.

Masník pri písaní svojho cestovného denníka stavil na vykreslenie podstatných príbehov a udalostí, ktoré ho sprevádzali v rokoch náboženského prenasledovania. Upriamuje sa na dejové zložky a epický charakter práce. Svojou orientáciou vyslovene na hlavné udalosti, zážitky, dáta či fakty v jeho próze nie je priestor pre nejakú subjektivitu a individualitu. Veci, na ktoré sústreďuje svoju pozornosť, sú výrazne zovšeobecňované, v dôsledku čoho jeho metóda písania pôsobí nevýrazne, bezfarebne, stroho a akoby schematizovane. Okrem toho popri objektívne a v krátkosti podávaných informáciách v práci takmer absentujú obrazy, ktoré skrývajú istú emóciu, či plastické a živé vykreslenie osudov a situácií, ktoré boli doslova nabité dramatismom a tragikou. Malú pozornosť venuje Masník aj zvykom a mravom obyvateľstva, v minimálnej miere sa zaujíma i o zvláštnosti krajov, ktorými putoval. Popri dejových a epických zložkách, ktoré sa prejavujú najviac, stoja v texte aj pasáže úvahového a reflexívneho charakteru. Tieto úryvky v próze sú zamerané na otázku viery. Splňajú poväčšine nábožensko-obrannú funkciu denníka a taktiež jeho polemický prvok, v ktorom autor uvažuje o katolíckom

vierovyznaní vo vzťahu s protestantizmom. Ide o časti textu s orientáciou na opis a kresbu praktík jezuitov a poukázanie na nevinu protestantov, pomocou ktorých upozorňuje na neľudskosť ľudí ako takých a zvlášť na neľudskosť ľudí veriacich. (Minárik, 1984, s. 105-106)

Masník síce svoje rozprávanie zovšeobecňuje, avšak neopúšťa realitu a konkrétnosť, ktorú sa snaží zobrazit'. Jeho prehnaná snaha o skratkovité zachytenie prežitého prevláda v celom cestopise, no miestami, hlavne v druhej časti diela, sa tento spôsob neprejavuje tak prísne. Hovoríme o tej časti práce, ktorá vykresľuje cestu na galeje, príhody osobne prežité Masníkom a Simonidesom a ich spoločný útek. Práve preto, že v týchto častiach upúšťa Masník od svojej prvotnej, povedzme strohejšej metódy písania, stávajú sa tieto miesta pozitívnou stránkou práce. Autor v nich totiž živšie ako predtým a s využitím detailov opisuje ich zážitky vo forme zaujímavých epizód. Takémuto spracovaniu podlieha napríklad opis búrky na mori, z ktorej vinili protestantských väzňov, alebo opis neutíchajúceho hladu. (Minárik, 1961, s. 20)

Ako o jednom z pozitívnych prvkov, ktoré nachádzame v Masníkovej próze, môžeme hovoriť o faktografickosti a dokumentárnej presnosti, s akou pristupuje k písaniu jednotlivých kapitol. Popri kalendárnom dátumovom označení, ktoré uvádza pri každom dôležitejšom momente pred putovaním i počas neho udáva aj označenia kresťanské, vzťahujúce sa k dôležitým cirkevným medzníkom. V každom prípade má však z Masníkovho podania príbehu čitateľ prehľad udalostí prelomových alebo nejakým spôsobom významných, pretože každý výraznejší pohyb alebo čin, na ktorý chce autor poukázať, dokladá jasnou lokalizáciou miesta, teda mesta, krajiny, a času. Môžeme teda skonštatovať, že Masník opisuje udalosti de facto iba v skratkách, no z hľadiska dokumentárnosti a faktografie ich ukladá veľmi presvedčivo na časovú os a určuje ich geografickú polohu. Jeho presná údajovosť dala by sa povedať vrcholí v záverečnej časti rukopisu, v kapitole, ktorú by sme mohli pomenovať sumarizačná jednak z hľadiska skutočného názvu a aj vzhľadom na obsah. Masník v nej uvádza tabuľku slúžiacu na sprehľadnenie úseku, ktorý prešiel na svojej púti najskôr násilne ako väzeň, neskôr ako slobodný človek vraciaci sa do vlasti. V tabuľke znázorňuje najväčšie mestá, cez ktoré putoval, uvádza ich vzdialenosti v míľach a súčty vzdialeností medzi Leopoldovom, Rímom, Bergamom, Zürichom a Wittenbergom. Tento Masníkov súčet sa dostal na neuveriteľných 472 míľ od väznenia v Leopoldove až po úspešný a očakávaný príchod do Wittenbergu.

V rovine skratkovitého a zovšeobecneného zobrazovania sa pohybujeme i vtedy, keď hovoríme o cestopisných dojmoch Masníka. Ten sa totiž vo svojom diele venuje krajine naokolo, životu miestneho obyvateľstva a putovaním Itáliou len okrajovo, približne v takej miere, ako Láni. V porovnaní so Simonidesovými rozsiahlymi opismi života, krajiny, pamiatok a vlastných zážitkov ide vlastne o minimálnu mieru opisu týchto subjektívnych prežitkov. Zaujímavým sa však stáva postoj Masníka k pamiatkam, ktoré videl v Ríme a v Neapole. Je totiž jediným z trojice druhej skupiny autobiografickej prózy, ktorého záujem spadá viac na rímske antické pamätihodnosti ako na stavby kresťanského pôvodu. Dokonca upozorňuje aj zaujímavosti súvisiace s pohanstvom, keď hovorí o *troskách kolosu ležiaceho Marforea*, ktorý bol akousi modlou, vzorom pohanov. Masník pamiatky väčšinou iba vymenuje, niekedy poskytuje aj ich stručné opisy, no jeho opis už spomínaného antického Ríma na rozdiel od presnosti v časovej a miestnej rovine nie je vždy presný. (Minárik, 1961, s. 20)

Pamiatky autor takmer nehodnotí, alebo sa k nim vyjadruje len jednoslovnou, okrajovo. Vymenúva postupne starobylé budovy, ktoré videl najskôr v Neapole a potom aj v Ríme. Tu mal viac času na obhliadku a spoznávanie mesta (strávil v ňom až tri dni), a tak využil konkrétnejší, no stručný opis vnútorných priestorov vatikánskej bibliotéky, zbrojnice v pápežskom paláci a Petrovej baziliky. Upozorňuje na „*kázeň doktora Luthera, ktorá je napísaná jeho vlastnou rukou*“ (Masník – Simonides – Láni, 1961, s. 69).

Čo sa týka autorovho vzťahu a miery ovplyvnenia náboženstvom, u Masníka sa náboženský princíp uplatňuje tiež, ale oproti prózam staršej slovenskej literatúry nie sú už také podstatné, prestávajú byť nevyhnutnosťou. Preto autor s vidinou objektívneho zachytenia skutočnosti, povýšením epickej zložky a prácou s reálnou východiskovou látkou odsúva náboženské prvky a nevenuje im až takú pozornosť. Zároveň môžeme skonštatovať, že aj čo sa štýlovej stránky týka, má próza minimum spoločných znakov s literatúrou kázňového charakteru. Existencia tejto tematiky je prítomná i v záverečnom dodatku diela, v ktorom je náboženská téma hmatateľná vo forme úvah, modlitieb a útech exulantov ako väzňov (dodatok vznikol pravdepodobne v žalári). (Minárik, 1961, s. 20, 21) Náboženské postoje a myslenie sa v Masníkovom rukopise prejavujú tým, že poukazuje na „*nevinu odsúdených protestantov a ich neochvejnosť vo veciach viery, ... neľudské praktiky jezuitov, polemizuje s katolíckou vierou*“ (Minárik, 1961, s. 20).

Prvú časť, respektíve prvú polovicu rukopisu spestruje autor úvahami polemického a obranného rázu. Hneď v úvodnej kapitole Masník prvýkrát naráža na nespravodlivosť rímskeho kňazstva voči evanjelickému náboženstvu. Opisuje niekoľkonásobnú snahu

predstavitel'ov katolíckej cirkvi a arcibiskupa o preorientovanie protestantov na katolícku vieru, napríklad podpísaním reverzov (písomné prehlásenie o priznaní viny), ale aj nespravodlivosť, ktorú pociťovali protestanti už od súdu, ktorý bol s nimi vedený (žalobca nevedel ani menovať žalovaných, žalobu nevedel dokázať hodnovernými svedkami).

V druhej polovici sa v súvislosti s aspektom viery stretávame skôr s náboženskými reflexiami, ďakovnými a prosebnými slovami k Bohu, z ktorých pramenila ich útecha (z listu z Biblie čítali *slová, ktoré hrozia nepriateľom, a väzňom sľubujú vyslobodenie*“ (Masník – Simonides – Láni, 1961, s. 61). Masník sa miestami venuje problematike medzináboženských vzťahov, avšak s dôrazom na ich pozitívnejšiu stránku (rozhovor väzňov so správcom školy v Capracotte a opátom Carphaneusom a ich prekvapenie z toho, že väzni sú pokrstení a uznávajú apoštolské vyznanie a učenie). Poukazuje aj na vzťah medzi konfesiami protestantského náboženstva, na toleranciu a bratskosť medzi zmenenou a nezmenenou konfesiou. Miestami autor využíva náboženskú symboliku (odvoz väzňov ako *dvanástich apoštolov*).

Ďalším prvkom, ktorý sa vyskytuje v Masníkovom rukopise, je neľudské správanie voči väzňom. Masník naň poukazuje väčšinou nezaujate, objektívne, bez vloženia väčšieho subjektívneho postoja či sebvýjadrenia. Vykresľuje neľudskosť v správaní vojakov a jezuitov k protestantom, od ponižovania cez psychické a fyzické trápenie až po týranie, ktoré museli väzni znášať od svojho väznenia v Leopoldove (*„boli v okovách a reťaziach, a tak ich obťažovali ťažkou, hnusnou a smradľavou, niekedy nebezpečnou prácou a robotou od rána do večera*“ Masník – Simonides – Láni, 1961, s. 53) až do ich vyslobodenia. Aj za pomoci naturalistických obrazov opisuje autor trýznenie väzňov buď v rôznych áreštoch, alebo počas putovania (*na všetkých bolo vidieť iba kosti obtiahnuté čiernou a zoschnutou kožou, ..., niektorí si tak oškrekli nohy, že im potom zaživa hnili*, Masník – Simonides – Láni, 1961, s. 57). Masník v opozícii k antihumánnemu prístupu vojakov a jezuitov objektívne poukazuje aj na pozitívne správanie ľudí z rôznych krajín, rozličného veku a postavenia (ženy, deti, dobrodinci a vysloboditelia), k väzňom

ZÁVER

V práci sme sa pokúsili priblížiť žáner cestopisu z hľadiska jeho znakov a vývinových zvláštností. Vychádzali sme pritom zo stručnej charakteristiky európskeho cestopisu, pozostávajúcej z uvedenia špecifik žánru v jednotlivých literárnych obdobiach a významným dielam toho ktorého obdobia. Žáner sme následne uviedli do kontextu slovenskej literatúry a pozornosť sme sústredili na barokový cestopis, ktorý sa stal ťažiskom našej práce.

V súvislosti s problematikou cestopisu v barokovom období sme venovali zvýšenú pozornosť jeho znakom, členeniu do skupín (podľa látky cestopisov, obdobia ich vzniku a prístupu k textu), autorom a ich dielam. Najvýraznejšie sme sa však zamerali na skupinu autobiografickej a memoárovej cestopisnej prózy, ktorú reprezentujú slovenskí spisovatelia, protestantskí vzdelanci Tobiáš Masník, Ján Simonides a Juraj Láni svojimi prózami v nemčine, latinčine a slovakizovanej češtine.

Pri tvorbe bakalárskej práce sme pracovali s primárnou i sekundárnou literatúrou. V prvej, všeobecnej kapitole využívame vo väčšej miere citovanie a parafrázovanie vhodných úryvkov z viacerých literárnych slovníkov a poetík, pri druhej, doplňujúcej kapitole sme siahli aj po textoch historického zamerania. Písaniu poslednej, tretej kapitoly, predchádzalo študovanie a analyzovanie odborných prekladov konkrétnych textov (fragmentov i kompletného textu) od Masníka, Lániho a najmä Simonidesa. Ako oporu a teoretické východisko sme použili úvodné štúdie, ktoré ku kritickým vydaniam napísal J. Minárik.

Pri komplexnej analýze a interpretácii dostupných textov sme si všímali a odhaľovali spoločné črty diel a ich vzájomné odlišnosti dotýkajúce sa jednotlivých problémových oblastí.

Vzhľadom na takmer rovnaký vyhnanecský osud Masníka a Simonidesa je aj látka zobrazovaná v ich dielach podobná, takmer identická. Lániho zastihol v rovnakom období odlišný osud, a tak je aj ním zobrazená realita počas väznenia i po úteku odlišná.

K problematike náboženstva sa trojica autorov stavia rôzne. Zatiaľ čo Masník so Simonidesom sa snažia byť v tejto veci čo najobjektívnejší, Láni ostro vystupuje voči katolíckemu náboženstvu a jednoznačne proklamuje protestantizmus.

Čo sa týka spôsobu zobrazenia reality, v centre Masníkovho príbehu stojí zachytenie dôležitých udalostí, podávanie hlavných dát, faktov a zážitkov. V dôsledku takéhoto

zamerania je v Masníkovom diele značne zoslabená deskriptívna aj úvahová zložka, prejavujúca sa miestami vo forme polemiky. V Simonidesovej časti práce Väznenie, vyslobodenie a putovanie je jasne prítomné to, čo považujeme za nedostatok v tvorbe Masníka: presná faktografickosť vychádza z takmer každodenných zápisov vo forme denníka, do opisov vlastných zážitkov, príbehov a príhod vnáša svoje osobné prežívanie a pocity, podáva komplexné vykreslenie pamiatok, obyvateľstva, geografických podmienok, politickej i náboženskej situácie a zmienky o podnebí a poľnohospodárstve. V úvahových pasážach, z ktorých vyplýva jeho zmysel pre spravodlivosť, tolerantnosť vo veciach náboženských a vlastenectvo, sa venuje tak svetským ako aj náboženským otázkam. V Lániho diele je mimoriadne cenná snaha o dokumentárnosť, vychádzajúc z dobových údajov, ktoré pridal k textu. Väčšiu pozornosť ako dojmom z ciest venuje vlastným zážitkom. Sústreďuje sa na podstatné fakty a samotný dej, ktorý individualizuje epizódami a reflexiami vloženými do textu. Úvahová zložka je uňho výraznejšia ako u Masníka a je prvoradá hlavne v polemickej časti diela.

Otázka prístupu k zobrazeniu skutočnosti je u autorov odlišná i v súvislosti so štýlom písania. Kým Masník píše skratkovito, snaží sa o objektívne zobrazenie, ktoré značne zovšeobecňuje, v dôsledku čoho sa jeho štýl stáva strohým, málo živým a nepútavým, Simonidesov štýl sa vyznačujeivosťou, vzrušenosťou, ktorá je umocnená vkladaním vlastných emócií a zvýšenou dávkou lyrickosti. Simonides zároveň využíva spojenie viacerých štýlov, od opisného referentského (právny, cestopisný) cez rozprávačský (subjektívny a objektívny) po expresívny štýl. Láni zase emocionálnosť textu formuje na základe dialógov a dynamických prehovorov, a najmä dejom podávaným v prvej osobe.

Z interpretovaných diel je jasné, že najvyššiu umeleckú hodnotu má spoločné dielo Masníka a Simonidesa Väznenie, vyslobodenie a putovanie, a to práve v pasážach napísaných Simonidesom. Dielo najlepšie naplnilo snahy o beletrizovanie a zosvetš'ovanie prózy v období slovenského literárneho baroka.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

ĎURICA, M. 1996. *Dejiny Slovenska a Slovákov*. 2. vyd. Bratislava: SPN, 1996. 278 s. ISBN 80-08-01427-X.

FINDRA, J. – GOMBALA, E. - PLINTOVIČ, I. 1987. *Slovník literárnovedných termínov*. Bratislava: SPN, 1987. 412s.

HAJKO V. a kol. 1985. *Encyklopédia Slovenska I. zväzok A-D*. 2. vyd. Bratislava: SAV, 1985. 624 s.

HAJKO V. a kol. 1980. *Encyklopédia Slovenska IV. Zväzok N-Q*. 1. vyd. Bratislava: SAV, 1980. 600 s.

HRABÁK, J. 1973. *Poetika*. 2. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1973. 368 s.

KERULOVÁ, M. 1999. *Nahliadnutia do staršej slovenskej literatúry*. Nitra: FF UKF, 1999. 187s. ISBN 80-8050-218-8

MASNÍK, T. – SIMOIDES, J. 1981. *Väznenie, vyslobodenie a putovanie Jána Simonidesa a jeho druha Tobiáša Masníka*. Zostavil a preložil J. Minárik. Bratislava: TATRAN, 1981. 232 s.

MASNÍK, T. – SIMONIDES, J. – LÁNI, J. 1961. *Z vlasti na galeje (Z cestopisných spomienok 17. stor.)*. Zostavil a preložil J. Minárik. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1961. 235 s.

MINÁRIK, J. 1984. *Baroková literatúra*. Bratislava: SPN, 1984. 388s.

MINÁRIK, J. 1961. Slovenská memoárová literatúra v 17. storočí. In: *Z vlasti na galeje (Z cestopisných spomienok 17. Stor.)*. Bratislava: SVKL, 1961. s. 7 – 43.

MINÁRIK, J. 1981. Úvodná štúdia. In: *Väznenie, vyslobodenie a putovanie Jána*

Simonidesa a jeho druha Tobiáša Masníka. Bratislava: TATRAN, 1981. 232 s.

MINÁRIK, J. 1988. *Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva. 3 barok* (Próza, dráma, ÚĽS). Bratislava: TATRAN, 1988. 464s.

TIMOFEJEV, L. I. – TURAJEV, S. V. 1974. *Slovník literárnovedných termínov*. 1. vyd. Moskva: 1974, preložené Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1981. 304 s.

VALČEK, P. 1987. *Slovní literárnej teórie A-J*. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2000. 280s. ISBN 80-8061-121-1.

VLAŠÍN, Š. 1977. *Slovník literární teorie*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1977. 472 s.

ŽILKA, T. 2006. *Vademecum poetiky*. 1. vyd. Nitra: FF UKF, 2006. 437 s. ISBN 80-8050-965-4.